

toekomst voor Onss erfgoed

Om zuinig en trots op te zijn
en om door te vertellen

Erfgoedvisie
Oss 2021

toekomst voor Onss erfgoed

Om zuinig en trots op te zijn
en om door te vertellen

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Inleiding	6
Erfgoed in Oss	6
Leeswijzer	6
1. Gebouwd erfgoed	8
2. Archeologisch erfgoed	8
3. Landschappelijk erfgoed	10
4. Collecties en verzamelingen	13
5. Verhalen en tradities	13
Aanleiding	14
Doel	17
Proces	18
Projecten	18
De weg naar de visie	18
DEEL 1 VISIE	20
Hoofdstuk 1 Ambities	20
Ambities en actielijnen	20
1. We willen met het erfgoed bijdragen aan een mooie en prettige leefomgeving	20
2. We willen het erfgoed ontsluiten voor een breed publiek	22
3. We willen de vele samenwerkingsverbanden op het gebied van erfgoed versterken	24
Hoofdstuk 2 Rol van de gemeente	25
1. We willen met het erfgoed bijdragen aan een mooie en prettige leefomgeving	25
Beschermen en beheren	25
Behouden	25
2. We willen het erfgoed ontsluiten voor een breed publiek	26
Beleven	26
3. We willen de vele samenwerkingsverbanden op het gebied van erfgoed versterken	26
Betrekken	26

Hoofdstuk 3 Samenwerking met het erfgoedveld	27
Lokale erfgoedveld	27
Provinciale en nationale erfgoedveld	28
Koppelkansen	28
Hoofdstuk 4 Uitvoeringsprogramma	29
DEEL 2 UITVOERING	29
Hoofdstuk 4 Acties	29
Algemeen	29
Aandachtspunten	29
De basis op orde	29
- Erfgoedplan	29
- Monumentenzorg	30
- Collectiebeheer	30
- Archeologie	30
Initiatieven uit het erfgoedveld	30
Religieus erfgoed	30
- Kerkenvisie	31
- Kloostervisie	33
Landschappelijk erfgoed	33
Publiekprojecten	33
Middelen	34
Uitvoeringsprogramma	35
Bijlagen	40
1. Vondsten en vorsten	40
2. Kerken en kloosters	46
3. Van boerengat tot industriestad	51
4. Strijd met het water	58
5. Oorlog en vrede	63

Ons erfgoed leeft!

Steeds weer blijkt hoezeer erfgoed leeft in onze gemeente. Deze nota geeft allerlei sprekende voorbeelden van de veelheid van initiatieven van monumenteigenaren, maatschappelijke organisaties, de vele vrijwilligers en professionals. Daarmee bereiken we een breed publiek.

Nieuwe aanpak

Alweer enkele jaren geleden hebben we onze nieuwe erfgoed-aanpak ingezet. Om daarmee de aanwezige energie te stimuleren, te faciliteren en richting te geven. Onze ambitie en daaruit voortvloeiende opgave hebben we toen verwoord in het motto: Ons erfgoed: om trots en zuinig op te zijn en om door te vertellen. Met als rode draad het centrale verhaal van de Maas zoals we dat in het boekje Mens en Maasland hebben beschreven, hebben we kansen gezien en gepakt, de verbinding en samenwerking met andere opgaven en partijen gezocht, de interne organisatie versterkt en ons meer naar buiten gericht. Daarmee heeft het enthousiasme voor ons erfgoed een nieuwe dimensie gekregen. Dit is ook extern herkend. Onder andere de prestigieuze nominatie van Beste Erfgoedgemeente 2019 met de onderliggende motivering getuigt daarvan. Deze lijn willen we de komende jaren voortzetten en verder uitbouwen. Daarom hebben we deze Erfgoedvisie 2021 als titel het genoemde motto meegegeven.

Bijzondere erfgoedgemeente

Ons erfgoed illustreert de bijzondere gemeente die we als Oss zijn. We zijn als het ware een 'Stadteland'. Met alle samenvoegingen van voorheen zelfstandige gemeenten zijn we in de loop van de jaren uitgegroeid tot een grote gemeente die bestaat uit een middelgrote stad, twee historische stadjes, 21 andere kernen en een heel groot gevarieerd buitengebied dat wordt getekend door de Maas, polderland, bos, kerktorens, molens en agrarisch gebruik. Al deze onderdelen van onze gemeente hebben hun eigen historie. Dit zien we terug in onze vele monumenten: 244 Rijksmonumenten en 296 gemeentelijke monumenten, waaronder ruim 60

religieuze gebouwen en in ons landschap. En ook nu nog herkennen we dit in de vele uitingen van eigen identiteiten naast wat wij gemeenschappelijk hebben. Deze combinatie van het vele materiële en immateriële erfgoed maakt Oss tot een interessante en grote erfgoedgemeente.

Om door te geven

De kern van ons erfgoedbeleid is gericht op behoud van waardevolle elementen die we door willen geven aan volgende generaties. Zoals wij deze te leen hebben gekregen van vorige generaties. Dat heeft alleen zin als we ons erfgoed interessant weten te maken voor oud tot jong, voor inwoners tot potentiële bezoekers. Daarom richten wij ons tot een breed publiek, waaronder zowel ouderen als scholieren. Om zo ons erfgoed te laten beleven. Daarmee is het een belangrijke pijler van ons beleid voor recreatie (eigen inwoners) en toerisme (bezoekers van elders). Daarvoor maken wij naast de communicatiemedia gebruik van natuurlijke platformen, ontmoetingscentra, onze openbare ruimte en samenwerkingsverbanden zoals de Zuiderwaterlinie-alliantie en Visit Brabant.

Zuinig op zijn

Behouden van erfgoed vraagt meer dan beschermen sec. Het vraagt ook openstaan voor initiatieven om de eigentijdse functionele waarde van een monumentaal pand of landschap te versterken. Zodat eigenaren bereid en in staat zijn om de benodigde investeringen te doen. Uiteraard met als vertrekpunt om de historische charme niet te verliezen. En waar het erfgoed is verdwenen, kan het verhaal als inspiratiebron dienen om historische elementen op een creatieve manier zichtbaar te maken en tot de verbeelding te laten spreken. De waterveiligheidsmaat-

regelen in het project Meanderende Maas, de historiserende elementen in verbouwingen in het centrum van Oss en in Ravenstein zijn mooie, actuele voorbeelden.

Verbinding

In onze inzet voor de beleving van ons erfgoed streven we ernaar om zoveel mogelijk het verleden te verbinden met het heden en de toekomst. Zoals we dat doen met o.m. de archeologische vondsten en de aandacht voor de nucleaire kelder. Juist in deze tijd van grote veranderingen, waarop wij individueel maar beperkte invloed hebben en waarvan de uitkomsten onbekend zijn, kan erfgoed voor verbinding zorgen. Omdat het herkenning biedt en de gezamenlijke identiteit met de directe omgeving tot uitdrukking brengt. En omdat het tegelijkertijd onderstreept dat verandering van alle tijden is.

Deze verbinding die dichter en geschiedkundige Willem Bilderdijk zo treffend heeft verwoord:

*In `t verleden
Ligt het heden,
In het nu, wat worden zal.*

Mr. J. van der Schoot
Wethouder Erfgoed c.a.

Inleiding

Van het Vorstengraf tot de Zuiderwaterlinie, van de atoomschuilkelder tot het voormalige klooster Huize Nazareth, van de molens tot de Lithse paden, van de Beerse Overlaat tot Museum Jan Cunen, van de fotocollectie van het Stadsarchief tot de kerken en van de vestingsteden Megen en Vrijstaat Land van Ravenstein tot verhalen over messentrekkers...

...Wie een kijkje neemt in de Gemeente Oss zal zich verbazen over de hoeveelheid en verschillende soorten erfgoed. Erfgoed? Ja, zeker. Alle archeologische vondsten, bijzondere gebouwen, collecties en verzamelingen, mooie landschappen, verhalen en tradities die je in Oss vindt, hebben we ooit – bewust of onbewust – geërfd. Het is erfgoed dat iets zegt over onze identiteit en ons verbindt als gemeenschap. En ook wij geven het op een dag weer door aan de generatie na ons. Kortom, het Osse erfgoed is om zuinig en trots op te zijn. Iets wat we toekomst willen geven en doorvertellen.

Erfgoed in Oss

Oss is een bijzondere gemeente, als het ware een ‘Stadteland’. We zijn namelijk in de loop van de jaren uitgegroeid tot

een grote gemeente met een middelgrote stad, twee historische stadjes, 21 kernen en een omvangrijk buitengebied. Al deze verschillende plekken hebben hun eigen historie en maken Oss tot een rijke erfgoed gemeente. Wie een snelle blik werpt op onze monumentenlijst ziet bijvoorbeeld dat we alleen al 244 Rijksmonumenten en 296 gemeentelijke monumenten hebben. Voor de beeldvorming: als alle inwoners van de gemeente tegelijkertijd een monument zouden bezoeken, staan er in of bij elk monument ongeveer 170 mensen. Het is niet heel ruim, maar zou best kunnen toch? En dan hebben we het nog niet eens over al het andere erfgoed.

De gemeenschappelijke deler van al het Osse erfgoed is de Maas. Zoals de meanders van de Maas door het landschap lopen, loopt het verhaal van de Maas als een rode draad door de geschiedenis van Oss. In het boekje ‘Mens en Maasland’ kun je dit gezamenlijke verhaal lezen.

Om een goed beeld te schetsen van wat we in huis hebben en ons verhaal te kunnen structureren, hebben we in deze visie vijf soorten erfgoed onderscheiden:

1. Gebouwd erfgoed
2. Archeologisch erfgoed
3. Landschappelijk erfgoed
4. Collecties en verzamelingen
5. Verhalen en tradities

Leeswijzer

‘De erfgoedvisie begint met een kort overzicht van de verschillende soorten erfgoed. Daarna bespreken we de aanleiding, het doel en het proces van de visie. Dit samen vormt de inleiding. Hierop volgt onze visie wat begint met het uitspreken van onze ambitie

Het boekje ‘Mens en Maasland’ waarin het gezamenlijke verhaal over de geschiedenis van Oss wordt verteld.

in hoofdstuk 1. Waar ligt de toekomst voor het erfgoed? We schetsen een stip aan de horizon waar we naartoe willen werken. Om dan alvast een eerste stap te zetten richting het uitvoeringsprogramma koppelen we hier ook meteen actieve werkwoorden aan: de actielijnen.

Vanuit de ambitie en actielijnen, lichten we in hoofdstuk 2 toe welke rol de gemeente per ambitie en actielijn voor zich ziet. Welke rol pakken wij als gemeente? Wat kan het erfgoedveld van ons verwachten? Hiervoor gebruiken we een bekend schema met daarin de vier rollen die de overheid kan aannemen. Dit vormt het beleidskader.

Aan het eind van de visie wordt in hoofdstuk 3 een visueel overzicht gegeven van het erfgoedveld: het kloppend hart van het Osse erfgoed. Wat verwachten we van dit netwerk ten aanzien van onze rol? Na een korte uitleg over het netwerk schetsen we hier onze gewenste samenwerking en rolverdeling.

Het sheddakencomplex, dat hoorde bij het fabrieksterrein van Bergoss, is herbestemd tot wellness, woningen en een stadstuin.

Een gezicht op Ravenstein: Rijks beschermd stadsgezicht van de gemeente Oss.

In hoofdstuk 4 geven we een doorkijk naar het uitvoeringsprogramma - de concrete acties in de (nabije) toekomst. Daarbij benoemen we een aantal aandachtspunten. Ook reflecteren we op de kerken- en kloostervisie en de rol die gemeente voor zich ziet met betrekking tot het herbestemmen van religieus erfgoed.

Tot slot zijn de verhaallijnen van het Osse erfgoed als bijlage toegevoegd. Hierin laten we zien wat er in de afgelopen jaren is gebeurd en bereikt.

1. Gebouwd erfgoed

Gebouwd erfgoed is simpelweg al het erfgoed dat is gebouwd. Denk aan monumentale huizen, boerderijen, kerken, kloosters, kapellen, kastelen, vestingwerken, fabrieken, bruggen, sluisen en molens. Het is vaak het soort erfgoed waar mensen als eerste aan denken als ze de term 'erfgoed' horen. Logisch, want het is ook het gemakkelijkst te herkennen en vaak dichtbij. Die kerk waar je elke ochtend langs fietst naar je werk, die oude fabriek waar je weleens langs loopt of dat karakteristieke pandje in je favoriete winkelstraat.

Oss is een van de grootste archeologische onderzoeksgebieden in Nederland. Al jarenlang doen archeologen hier opgravingen. Soms ook met een educatief programma, zoals hier in 1956. Een man geeft uitleg aan schoolkinderen die rond een opgraving staan.

Bron: Stadsarchief Oss. Fotografie: Daan Scholte.

In het verleden is er in de stad Oss veel gesloopt. Daarbij is een aantal mooie, monumentale en vooral karakteristieke panden verloren gegaan. Terugkijkend is dat te betreuren, maar wel te verklaren door de tijdgeest. Er was sprake van vernieuwingsdrang: men wilde vooruit, groeien en daar hoorden nieuwe bouwplannen bij. Nu, vele jaren later, voelen veel inwoners met terugwerkende kracht de pijn van al het mooie gebouwde erfgoed dat verloren is gegaan. Dat is door het Stadsarchief trefvend vertaald naar de tentoonstelling en gelijknamige serie 'Gelukkig hebben we de foto's nog'.

Ondanks dat een aantal monumentale en karakteristieke gebouwen alleen nog op foto's bekeken kunnen worden, hebben we ook in de stad Oss nog steeds veel gebouwd erfgoed. Daarnaast is de gemeente door de jaren heen groter geworden door een aantal samenvoegingen, waaronder met de historische stadjes Megen en Ravenstein. Op dit moment hebben we 244 Rijksmonumenten en 296 gemeentelijke monumenten. En dat is niet alles, want er zijn ook nog 525 beeldbepalende panden, 2 Rijks beschermde stads- en dorpsge-

zichten en 1 gemeentelijk beschermd stadsgezicht die we bijzonder genoeg vinden om te behouden.

2. Archeologisch erfgoed

Vrij vertaald betekent archeologie oudheidkunde. Kennis over de oudheid wordt opgedaan door het bestuderen van menselijke bewoningssporen. Deze zijn soms nog te vinden aan het oppervlak, in archieven of historische bronnen. Maar meestal liggen de sporen letterlijk onder ons, in de grond. Dit is de reden dat archeologen opgravingen doen. Op die manier komen ze meer te weten over de leefomstandigheden van onze voorouders.

Oss is een echte schatkamer en uniek als het aankomt op archeologie. Weet je bijvoorbeeld dat het qua oppervlakte een van de grootste archeologische onderzoeksgebieden is van Nederland? Sinds de jaren '70 van de 20ste eeuw zijn er heel veel opgravingen gedaan door archeologen en heemkundigen, vaak in samenwerking met de Universiteit Leiden¹. Daarbij zijn onder andere sporen gevonden uit de bronstijd, ijzertijd en Romeinse tijd. Het onderzoek in Oss, en dan vooral in de uitvoerig onderzochte microregio's Ussen en Horzak, heeft zoveel gegevens over bewoning en begraving in de prehistorie opgeleverd dat de resultaten als voorbeeld dienen voor ander onderzoek in het Maas-Demer-Scheldegebied. Maar denk bijvoorbeeld ook aan het Vorstengraf (2000 – 700 v.Chr.) dat al in 1933 werd opgegraven, in 1997 werd herontdekt en in 2003 gedeeltelijk werd gereconstrueerd. En de paalgraven die in 2007 werden (her)ontdekt en in 2014 werden hersteld en heropend. Het bekende krom gesmede zwaard dat tijdens de opgraving van het Vorstengraf werd gevonden, is een van de oudste ijzeren objecten dat in Nederland is gevonden. Dit zwaard met de bijbehorende vondsten wordt nu tentoongesteld in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden en is sinds 2019 als metershoge replica te zien op de rotonde voor Museum Jan Cunen.

¹ In de gemeente Oss wordt al zo'n 50 jaar op structurele wijze archeologisch onderzoek uitgevoerd. De gemeente maakte zich daar al sterk voor, lang voordat het wettelijk verplicht was. Sinds het verdrag van Malta (1992) worden bodemschatten beter beschermd en heeft conserveren in de bodem (behoud *in situ*) de voorkeur boven opgraven.

Nog steeds komen archeologiestudenten van de Universiteit Leiden opgravingen doen in Oss tijdens hun opleiding. In 2021 was de opgravingslocatie aan de Gewandeweg. De studenten deden zes weken lang veldwerk en verzorgden ook een deel van het publieksprogramma in Oss tijdens de Nationale Archeologiedagen. Bron: Universiteit Leiden.

Een metershoge reconstructie van het krom gesmede zwaard van Oss prijkt na een grootse opening in 2019 op de rotonde voor Museum Jan Cunne op de toegangsweg richting het centrum. Bij het zwaard is door het Stadsarchief Oss een project gemaakt voor basisscholen: Rondom het zwaard van Oss. Een aantal van de deelnemende scholen heeft een mini-situla, een soort tijdscapsule, begraven onder het kunstwerk midden op de rotonde. Leerlingen hebben hierin spullen gestopt die nu belangrijk voor hen zijn, en die de archeologen van de toekomst weer op kunnen graven. Ook wethouder Johan van der Schoot en de ontwerpers van het kunstwerk, Sjef Hoogstede en Julie Wulfhorst, hebben een situla begraven.

Fotograaf: René Nelissen

Naast de vele opgravingen op het land, staat Oss ook bekend om de baggerwerkzaamheden in de Maas waarbij veel bodemschatten boven kwamen drijven. Een sprekend voorbeeld hiervan zijn overblijfselen van de Romeinse tempel van Kessel die in de jaren '70 werd ontdekt en waarvan de afgelopen jaren een 3D-reconstructie is gemaakt.

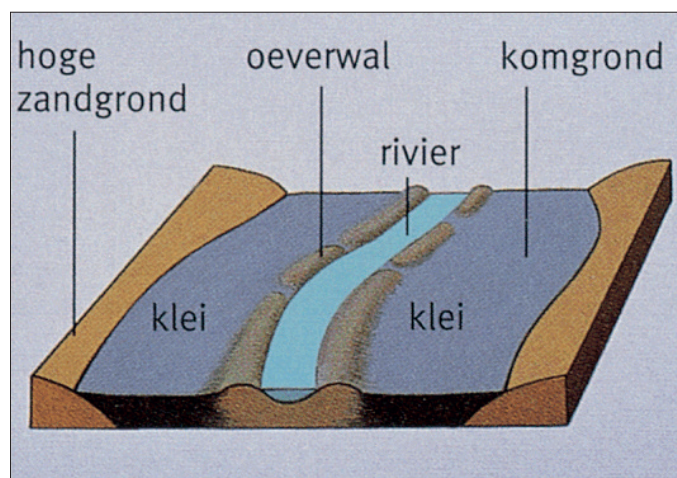
3. Landschappelijk erfgoed

Landschappelijk erfgoed, zijn overblijfselen in het landschap die in het verleden door natuurlijke of menselijke invloeden tot stand zijn gekomen. Denk bijvoorbeeld aan waterlopen, dijken, kavelgrenzen, eendenkooien, bossen, heggen en houtwallen. In Oss hebben we een uniek, afwisselend en gelaagd landschap dat door de eeuwen heen is gevormd tot hoe we het nu kennen. Hieronder staan, in chronologische volgorde, een aantal landschappelijke lagen (elementen en structuren) omschreven die een belangrijke bijdrage leveren aan het cultuurhistorische landschap van Oss, en daarmee aan onze identiteit.

Dekzandruggen, komgronden, oeverwallen en uiterwaarden

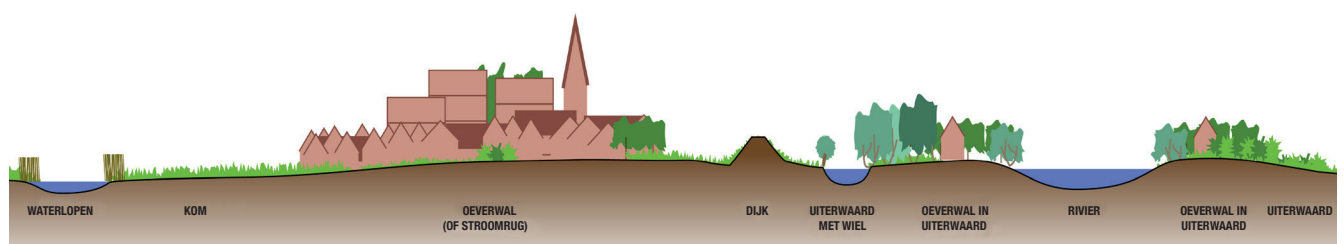
Het oorspronkelijke landschap van het gebied wat nu de gemeente Oss is, bestaat uit dekzandruggen, komgronden, oeverwallen en uiterwaarden. De dekzandrug is het hoger gelegen deel van de gemeente. Het is een gebied waar bossen, bebouwing en landbouw elkaar afwisselen. Oss, Berghem en Herpen liggen boven op deze rug. En ook het natuurgebied Herperduin ligt op de dekzandrug.

Aan de voet van de dekzandrug loopt water de komgronden in en stroomt vanaf daar richting de Maas. In de komgronden is tijdens vroegere overstromingen van de Maas klei afgezet. De komgronden herken je aan de openheid en weidsheid én doordat ze veel lager liggen dan de dekzandrug. Op een aantal plekken is het verschil wel 5 tot 6 meter. De laatste jaren is het open en weidse karakter van de komgronden wel verminderd, vanwege bebouwing en beplanting.

Als je op de komgrond staat, met je gezicht richting de Maas, kijk je tegen iets hoger gelegen, zandige oeverwallen aan. Op deze oeverwallen liggen oude kernen, waaronder Macharen, Megen, Haren, Dieden, Demen en Ravenstein. In het landschap rond de dorpen zijn veel bosjes, boomgaarden en bebouwing.

Tussen de zandige oeverwallen en de Maas liggen de uiterwaarden. Dit is een gebied dat onder water loopt als het water van de Maas vanwege veel

regenval meer ruimte nodig heeft. In vergelijking met de komgronden liggen de uiterwaarden iets hoger. Denk aan Keent, de Diendensche Uiterdijk, de Ossekamp en de Waarden. In deze uiterwaarden liggen nog oude meanders en wielen van de Maas. ²

De Maasdijk (ca. 1200)

Na het jaar 1000 werden in Nederland de eerste zee- en rivierdijken aangelegd. 200 jaar later kreeg ook de Maas dijken. Daarbij werd gewerkt van west naar oost en van laag naar hoog. Elk nieuw stuk dijk dat werd aangelegd, kreeg via een haakse bocht een verbinding met de hogere dekzandgronden in het zuiden. Zo kon het water uit het nog onbedijkte gedeelte van de Maas niet meer westwaarts stromen.

Tussen 1290 en 1330 waren de dijkbouwers bezig tussen Lithoijen en Grave. Maar liefst vier keer verbonden zij de Maasdijk met de hogere dekzandgronden. Zo ontstonden van west naar oost de Kepkensdonkdijk, de Ossermeerkade, de Groenendijk en de Erfdijk. Deze 'zijdewenden', of dwarsdijken, verdelen de regio als het ware in verschillende vakken.

Weteringen, sluizen en gemalen (vanaf 1300)

Niet alleen het water van de Maas moest worden gecontroleerd, maar

ook het water binnen het bedijkte gebied moest worden afgevoerd. Daarvoor werden brede en smalle sloten gegraven en sluizen en gemalen aangelegd. De breedste en langste sloten noemen we weteringen. Al in 1309 stroomde de Hertogswetering via een sluis bij Gewande uit in de Maas. In de polder Het Laag Hemaal was de Roode Wetering, die deels parallel loopt aan de Hertogswetering en uitmondt bij Gewande, een belangrijke waterloop voor het afvoeren van overtollig water uit de polder. Eerst stond bij Gewande alleen een afwateringssluis, later werd er ook een windwatermolen gebouwd. Ook bij 't Wild werd een combinatie van een sluis en windwatermolen gebouwd om het water in toom te houden.

In 1864 werd het eerste gemaal op stoom langs de Maas gebouwd, namelijk de watermolen van Het Laag Hemaal. Het stoomgemaal bleef bijna driekwart eeuw in functie.

Beerse Overlaat en de Beerse Maas (ca. 1400 - 1942)

Door de middeleeuwse bedijking van de Maas tussen 's-Hertogenbosch en Grave werd de waterloop smaller. Hierdoor, en door het grote aantal meanders in de Maas, was het moeilijk om grote hoeveelheden water af te voeren. Het gevolg? Veel willekeurige overstromingen.

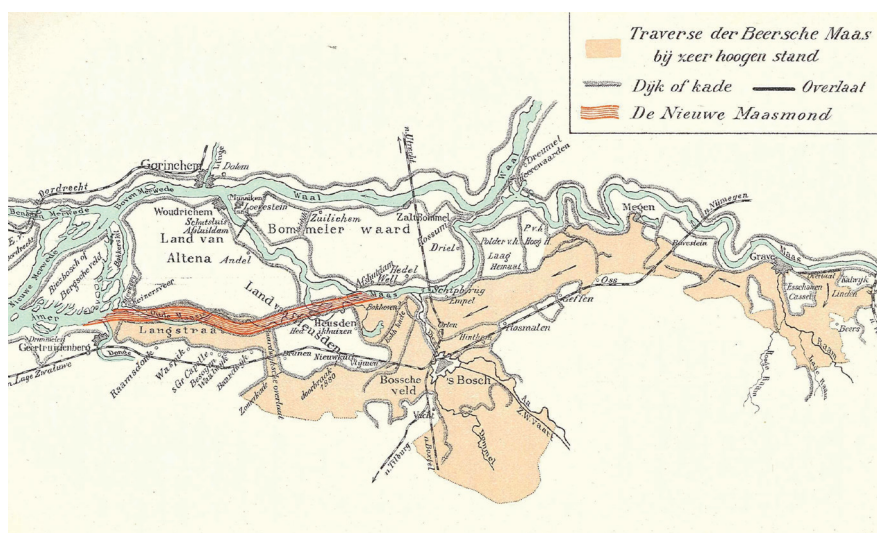
Om de willekeurige overstromingen tegen te gaan, werd er een gebied aangewezen wat gecontroleerd kon overstromen: de Beerse Overlaat. De overlaat werd gebruikt als de Maas bij Grave een waterstand bereikte van ongeveer 10 meter Normaal Amsterdams Peil (NAP). 'De Maas is om', werd het dan genoemd. Dat gebeurde iedere winter wel twee- of drie keer. Om de boeren te waarschuwen, schoot men in Grave een kanon af. De boeren konden dan de beesten binnenhalen en proberen om alles in veiligheid te brengen.

Het water dat bij Beers over de lage oeverwal liep, zocht zijn weg via het achterland naar het westen. Hierdoor ontstond een tweede rivier binnendoor die zuidelijk langs Grave, Megen en Lith en noordelijk langs Herpen, Berghem en Oss stroomde: de Beerse Maas. Deze rivier stroomde uit in de Dieze bij 's-Hertogenbosch. De 1200 dwarsdijken die eerder waren aangelegd bij de bedijking van de Maas, zorgden daarbij voor problemen. Precies op de grens tussen Ravenstein en Megen lag de Groenendijk. Vaak bleef het water daarachter staan, op Ravensteins gebied. De inwoners van Deursen en Dennenburg probeerden dan de dijk door te steken, maar daar waren ze Megen en Haren niet van gediend.

In het stroomgebied van de Beerse

Het stroomgebied van de Beerse Maas. Als het water bij Beers gecontroleerd overstroomde liep het water weg via het achterland. Daar ontstond dan, parallel aan de Maas, een tweede rivier: de Beerse Maas.

Bron: *Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)*.

² Meander: een lus of bocht in een natuurlijke waterloop. Wiel: een waterplas gelegen langs, of in de buurt, van de dijk van een rivier die is ontstaan door een dijkdoorbraak.

Maas was het verboden permanente gebouwen neer te zetten. Maar het gebied was niet altijd leeg. Tussen 15 maart en 15 november was er sprake van een zomersluiting, waarbij de overlaten bij Beers en Cuijk werden verhoogd en het vee de wei in kon. Op de plaatsen waar de Beerse Maas heel breed was, stonden op de kruisingen van de Hertogswetering en de belangrijkste wegen tussen de Maasdorpen en de hoge zandgronden kleine houten hutten. Boeren en polderwerkers konden er eten en een borreltje drinken. Ook bracht de hutbaas hier de zomermaanden door met zijn gezin. Als de kanonnen in Grave de Beerse Maas aankondigen of het najaar werd, brak men de hut af en verhuisde de familie weer tijdelijk naar de bewoonde wereld.

Veel van die tijdelijke hutten werden later permanente cafés. Aan de Huiselingse kant van de Beerse Maas staat café 'De Hut'. De Hut staat op de Huiselingse kade en was een overzetcafé. Van hieruit werden de mensen gratis per bootje naar de overkant gebracht. Een aantal plekken en gebouwen verwijzen tegenwoordig nog naar de aanwezigheid van deze hutten.

Zuiderwaterlinie Noord-Brabant (1582 - 1920)

In de gemeente Oss ligt een deel van de

Zuiderwaterlinie van Noord-Brabant. Al sinds de Tachtigjarige oorlog – ruim 450 jaar geleden – gebruikte men in Brabant het water als verdedigingsmiddel. Na de strijd tegen de Spanjaarden deed deze linie dienst tegen de Fransen en Belgen, tot gevechtsvliegtuigen in de Tweede Wereldoorlog een eind maakten aan de Zuiderwaterlinie als militaire verdedigingslinie.

In tegenstelling tot andere Brabantse steden als Bergen op Zoom of Grave, was er voor Oss als stad geen belangrijke plek weggelegd in de Zuiderwaterlinie. Oss en zijn ommelanden fungeerden vooral als inundatiegebied: land dat onder water gezet kon worden om de opmars van vijandelijke troepen te vertragen.

De stad Oss mag dan geen volwaardige schakel in de verdedigingsketen van de Republiek zijn geweest, toch heeft de huidige gemeente Oss wel degelijk een belangrijke en interessante plek binnen de Zuiderwaterlinie, in de vorm van twee middeleeuwse vestingsteden: Ravenstein en Megen. Beide stadjes waren min of meer onafhankelijke landjes, ingeklemd tussen Staats-Brabant en de Maas. In tegenstelling tot de rest van Nederland, hadden de katholieken hier een volwaardige rol. De hoge kloosterdichtheid en unieke bouwwerken

Fort Luttereind in Lithoijen (1833-1886) was bewapend met geschut en soldaten.

De twee lunetten (eentje aan de Tiendweg en eentje aan het Luttereind) waren bedoeld als voorposten. Rond 1850 waren alle stellingonderdelen al flink vervallen. Ze mochten in 1886 met pensioen omdat ze officieel geen militaire functie meer hadden.

Vandaag de dag is alleen de verhoging in het terrein nog te zien.

Foto: Zuiderwaterlinie.

getuigen hier nog dagelijks van. Ook twee verdwenen vestingwerken bij Lithoijen, die nog wel in het landschap aanwezig zijn speelden een rol: Fort aan het Luttereind (1833-1886) en Lunetten aan de Luttergraaf (1833-1886).

Eendenkooien (ca. 17e eeuw)

Een eendenkooi was een vangplaats voor eenden die in de middeleeuwen is ontstaan en bestond uit een ruime waterplas, omgeven door een dichte begroeiing van struiken en kruiden. Vanaf de plas liepen dicht overgroeide slootjes (vangpijpen) in een boog naar de val (het vanghok). Afgerichte eenden, ook wel staleenden genoemd, vlogen rond de kooi en lokten wilde eenden mee naar de kooi. Afhankelijk van de windrichting koos de eigenaar van de eendenkooi een vangpijp, waarna hij zijn hond langs de vangpijp liet lopen en eten in het vanghok deed. De tamme eenden in de eendenkooi wisten van het eten en zwommen de vangpijp in, met in hun kielzog de wilde eenden. Wanneer de wilde eenden ver genoeg de pijp in waren gelokt, liet de eigenaar zich zien bij de ingang van de pijp en vlogen de eenden van schrik het vanghok in. In de gemeente Oss zijn nog twee eendenkooien aanwezig: de Macharensse Kooi (Dorpenweg) en de Lithse Kooi (Gewandeweg).

Normalisatie van de Maas (ca. 1900) Cornelis Willem (Wim) Lely (1885-1932) kreeg begin 20e eeuw de opdracht te onderzoeken hoe de Maas verder verbeterd kon worden. In zijn plan 'Verbetering van de Maas voor groote afvoeren' stelde hij een verkorting en verruiming voor van de Maas, benedenstrooms van Grave. Op die manier kon het Maaswater versneld worden afgevoerd.

Om dit te realiseren, werden tussen Grave en Blauwe Sluis onder anderen tien scherpe bochten uit de Maas gehaald bij Alem, Heerewaarden, Alphen, Lithoijen, Teeffelen, Maasbommel, Megen, Demen en Keent. Hierdoor werd het traject een stuk korter: van 56,5 naar 37,5 kilometer.

Het rechte trekken van bochten had grote gevolgen voor een aantal dorpen. Zo kwam Keent, dat deel uitmaakte van Balgoij in Gelderland, aan de andere kant van de rivier te liggen en dus in de provincie Noord-Brabant, in de huidige gemeente Oss. Precies het omgekeerde gebeurde met Alem: gescheiden van Maren-Kessel kwam het aan de noordkant van de nieuwe rivier en daarmee in de provincie Gelderland te liggen.

4. Collecties en verzamelingen

Collecties en verzamelingen ontstaan door actief voorwerpen te sparen en bewaren. Denk bijvoorbeeld aan rariteitenkabinetten, schilderijencollecties, fotoarchieven of de postzegelverzameling van je opa. Over het algemeen zijn kun je zeggen dat collecties professioneel bij elkaar zijn gebracht om te behouden en ontsluiten en dat een verzameling vanuit een eigen interesse bij elkaar is gespaard.

In Oss hebben we veel collecties en verzamelingen op het gebied van erfgoed. De gemeentelijke erfgoedcollectie is eigendom van de gemeente en wordt beheerd door het Stadsarchief Oss en Museum Jan Cunen.³ Het Stadsarchief draagt zorg voor de 'platte', tweedimensionale historische voorwerpen, zoals foto's, negatieven, documenten en kranten. De ruimtelijke objecten maken onderdeel uit van de collectie van het museum, bijvoorbeeld werktuigen, kledingstukken zoals poffers en verpakkingen uit de Osse industrie. Ook diverse heemkundekringen, stichtingen en particulieren hebben verzamelingen op het gebied van erfgoed, zoals fotocollecties of archeologische voorwerpen.

5. Verhalen en tradities

Verhalen en tradities zijn bijzonder erfgoed. Waarom? In tegenstelling tot de andere soorten erfgoed, is het immaterieel: je kunt ze niet aanraken, ze zijn niet tastbaar. Dat maakt dat ze vaak over het hoofd worden gezien als erfgoed, maar immaterieel erfgoed is minstens zo belangrijk voor onze

Jan Cunen (1884-1940) werd in 1934 benoemd als de eerste archivaris van Oss. Hij heeft meer dan 200 artikelen en verschillende boeken geschreven. Ook is hij de stichter van het huidige Museum Jan Cunen dat in 1935 de deuren opende met een bescheiden historische collectie die door hemzelf bijeen was gebracht.
Foto: Museum Jan Cunen.

³ Het Stadsarchief Oss heeft kleine lokale archieven in de collectie, bijvoorbeeld van particulieren en verenigingen, en een zeer uitgebreid (en voortdurend groeiend) beeldarchief van ruim 430.000 beeld dragers. Het wettelijke gemeentelijke archief is in beheer van het Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) in 's-Hertogenbosch. Daar zijn ook grotere archieven ondergebracht, bijvoorbeeld van Osse bedrijven en parochies.

identiteit als materieel erfgoed. In Oss kent iedereen de verhalen over de messentrekkers, de worsten van Unox, de anticonceptiepil van Organon, de opkomst van de Socialistische Partij (SP), het overstromen van de Maas, de oorlogsjaren, het heilige Bruurke van Megen en Titus Brandsma.

In de geest van de verhalen en tradities hebben we de afgelopen jaren gewerkt aan het samenstellen van vijf verhaallijnen:

1. Vondsten en vorsten
2. Kerken en kloosters
3. Van boerengat tot industriestad
4. Strijd met het water
5. Oorlog en vrede

De vijf verhaallijnen, samen met voorbeelden en projecten die we de afgelopen jaren hebben georganiseerd, zijn toegevoegd als bijlage aan deze visie (zie bijlagen). Samen vormen ze een overkoepelende paraplu waar we de verschillende soorten erfgoed onder kunnen hangen. Zo kent de verhaallijn 'Strijd tegen het water' gebouwd

erfgoed, archeologisch erfgoed en landschappelijk erfgoed. Daarnaast worden de verhaallijnen gebruikt om ons erfgoed levendig en begrijpelijk te maken, om erover te kunnen communiceren: naar onze inwoners, maar ook naar toeristen via de website Tref het in Oss.

Aanleiding

Hoe kijken we aan tegen ons erfgoed, hoe willen we hiermee omgaan de komende jaren en wat vraagt dat van ons als gemeente, samen met onze partners op dit terrein? Dit is de kern van onze nieuwe erfgoedvisie en uitvoeringsprogramma.

De laatste erfgoedvisie 'Op gemengde bodem' dateert uit 2006. Het belangrijkste uitgangspunt van die visie was een integrale aanpak van erfgoed in de gemeente; een werkwijze waarbij tegelijkertijd wordt gekeken naar gebouwd erfgoed, archeologisch erfgoed en landschappelijk erfgoed. Dat principe geldt nog steeds. Maar er is ook veel veranderd in 15 jaar én er gaat nog veel veranderen de komende jaren. Om de belangrijkste ontwikkelingen van de afgelopen jaren en komende jaren inzichtelijk te maken, hebben we ze onder elkaar gezet:

- In het huidige coalitieakkoord 'Kansen zien, kansen pakken' staat nadrukkelijk een ambitie voor erfgoed:

'We zijn zuinig op ons cultureel erfgoed. We zetten ons ervoor in dat dit meer gewaardeerd wordt. De gemeente Oss kent vele historische gebouwen en plekken met een interessante geschiedenis. Het is een van de belangrijkste archeologische vindplaatsen van Nederland. We willen meer mogelijk maken om dit voor een groter publiek te ontsluiten. Ons erfgoed is van de gemeenschap. Wij willen degenen die zich daarvoor in willen zetten, meer betrekken bij

Broeder Everardus Witte (1868 -1950), beter bekend als het 'Heilig Bruurke', was portier in het Franciscanerklooster en verbleef in dit klooster tot aan zijn dood. Hij had een eenvoudige levenswijze en kwam vooral in zijn gebeden op voor de onderkant van de gemeenschap. Na zijn dood werd hij daarvoor vereerd met een eigen kapel, waar nu nog dagelijks mensen in zijn mouwen of kraag een briefje met een wens achterlaten. Deze briefjes worden door de franciscanen betrokken in de eucharistievieringen.

Foto: Tref het in Oss.

behoud en het uitdragen daarvan. Zoals voor het industrieel erfgoed dat er nog over is. Oss is een belangrijke partner in de Zuiderwaterlinie-activiteiten. Het religieus erfgoed is een opgave die ons de komende tijd meer zal gaan raken. Religieuze gebouwen zijn vaak beeldbepalende elementen in een stads- of dorps-aangezicht. Nu steeds meer religieuze gebouwen leeg komen te staan, vraagt dat om creatieve herbestemming. We willen hierin een proactieve rol spelen. Een rol die naar onze mening gericht moet zijn op het verbinden van betrokken partijen. Met een open houding, gericht op het meedenken in mogelijkheden.'

- De gesprekken over erfgoed in onze gemeenteraad, in algemene zin en over specifieke onderwerpen, maken duidelijk dat dat zij hecht aan actieve inzet voor ons erfgoed.
- In lijn met de ambitie uit het coalitieakkoord hebben we veel geactiveerd. Dit is ook bij het brede, onafhankelijke deskundigenpanel opgevallen dat ons in 2019 als één van de vier heeft genomineerd voor de BNG Bank Erfgoedprijs als Beste Erfgoedgemeente van Nederland. De volgende punten vielen de jury op:
  - Iedere kern in de gemeente Oss heeft een eigen heemkundige kring of stichting. Vanuit de inwoners wordt er veel georganiseerd.
  - Erfgoed wordt ingezet om de gemeente op de kaart te zetten, bijvoorbeeld bij de aanpak van rotondes in de omgeving. Bewoners spreken met trots over het Kromzwaard op de rotonde voor Museum Jan Cunen.
  - Het Stadsarchief fungeert als professionele speler als een spin in het erfgoedweb. Historische kringen en partijen weten hen te vinden.
  - De gemeente doet actief aan

deskundigheidsbevordering, met een nadruk op immaterieel erfgoed, religieus erfgoed en natuur en landschap (met bijzondere aandacht voor de Zuiderwaterlinie).

- Het Walkwartier in het centrum van Oss wordt herontwikkeld vanuit een ambitieuze erfgoedvisie.
- De Maas is een verbindende factor tussen de dorpen waaruit Oss bestaat. Ieder gebied heeft een eigen lied over de Maas.
- Er is een groot besef van de inzetbaarheid van erfgoed om de gemeente op de kaart te zetten. Een voorbeeld is het gebruik van de openbare ruimte.
- De gemeente Oss heeft een lange traditie van archeologisch onderzoek. Bekend van topvondsten, onder meer grafheuvels.
- De gemeente Oss besteedt veel aandacht aan omringende natuurgebieden, zoals de Maas-horst.
- Het Vorstengrafdonk in Oss toont belangrijke sporen uit de IJzertijd. Het genoemde Kromzwaard is daarvan een getuigenis. Oss speelde ook een grote rol in de opmars van het industriële tijdperk, als bakermat van wereldspelers als Unilever en Organon.

De nominatie was een prestigieuze erkenning voor onze actieve inzet als gemeente en de vele vrijwilligers en instanties die samen onze rijkdom aan erfgoed bewaren, uitbreiden en uitdragen. Deze mijlpaal vraagt om een nieuwe, passende visie. Want hoe kunnen en gaan we die lijn vasthouden en doorzetten? Wat is ons doel? En wat is daarvoor nodig?

- Erfgoed leeft in Oss! Bij de vele vrijwilligers, bij inwoners en in de politiek. Het besef van onze roots en de invloed op onze gemeenschappelijke identiteit is toegenomen. En daarmee is ook de roep om het

In 2019 zijn we, samen met drie anderen gemeenten, genomineerd voor de BNG Bank Erfgoedprijs als Beste Erfgoedgemeente van Nederland.

behoud veilig te stellen en de verhalen te delen, luider geworden. Dat vraagt om een nieuwe aanpak.

- De Omgevingswet wordt op 1 juli 2022 ingevoerd. Hierin worden specifieke eisen gesteld aan erfgoed. Dit vraagt enerzijds om kennis over wet- en regelgeving en het nieuwe Digitaal Stelsel Omgevingswet (DSO). Maar ook om een nieuwe manier van werken, waarbij wensen uit de samenleving worden begeleid en wordt samengewerkt met alle betrokken partijen.
- Vanuit de lijn van de Omgevingswet is het wenselijk dat we onze basis beter op orde krijgen. Met name het plegen van een inhaalslag in de aanwijzing van monumenten en het actualiseren van het erfgoedplan uit 2006 en van de archeologische verwachtingskaart zijn hierin belangrijk.
- De rol van gemeenten in het algemeen – en dus ook van de gemeente Oss – is de afgelopen jaren veranderd. We bewegen van een regisserende, zorgzame overheid naar de faciliterende en stimulerende overheid. Hierdoor worden we, in plaats van het Rijk, steeds meer als eerste overheid gezien. Daarmee vormen we vaker het eerste contact- en aanspreekpunt voor zaken die in de gemeenschap leven.
- Er vinden grote transitieplaats die voortkomen uit de klimaatmaatregelen. Denk aan het bouwen van windmolens en het leggen van zonnepanelen, plaatsen van zonnepanelen en woningen van het aardgas afhaken. Het gebouwde erfgoed, maar ook het cultuurhistorisch landschap zijn daarmee verweven. Want hoe realiseer je bijvoorbeeld zonnepanelen op het dak van een beschermd monument? Of hoe zorg je dat karakteristieke landschapselementen behouden blijven, of

misschien wel versterkt worden, bij dijkverhogingen?

- De samenhang tussen erfgoed, recreatie en toerisme is gegroeid en zal de komende jaren verder toenemen. Vrije tijd wordt steeds belangrijker en steeds meer mensen hebben veel vrije tijd, zeker de oudere generatie. Daarnaast ontstaat er door de globalisering, digitalisering, en recentelijk de coronacrisis, behoefte om juist de eigen omgeving beter te leren kennen. Deze combinatie zorgt voor meer aandacht voor erfgoed in een recreatieve en toeristische sfeer.

Alle bovengenoemde ontwikkelingen raken het Osse erfgoed. Het zijn ontwikkelingen waar wij als gemeente zo goed mogelijk op in moeten spelen en actie op moeten ondernemen. Waarbij minimaal de basis op orde moet zijn. Tegelijkertijd dienen zich nieuwe kansen aan om ons erfgoed te verrijken: van herstelplannen tot koppelkansen en promotiegelegenheden. Meer dan we met de beschikbare menskracht en middelen aankunnen. Dus moeten we keuzes maken. Om deze te bepalen hebben we onze ambitie, rol en acties tegen het licht gehouden. Waar ligt de toekomst voor ons erfgoed? Welke rol pakken wij daarin als gemeente? Wat verwachten we daarmee van het erfgoedveld? Wat moet er concreet worden gedaan om dit voor elkaar te krijgen? En wat hebben we voor die uitvoering nodig?

Kortom, het is tijd voor een nieuwe visie met een helder beleidskader dat we kunnen vertalen naar een concreet uitvoeringsprogramma waarin we:

- Een passende ambitie vaststellen
- De rol en mogelijkheden van ons als gemeente bepalen
- De samenwerking met het erfgoedveld schetsen
- Concrete acties vaststellen

Doel

Het doel van deze erfgoedvisie is dat we door het benoemen van onze ambitie, rol, samenwerking met het erfgoedveld en acties een rode draad schetsen waarmee we als gemeente de komende jaren verder gaan. Dat vormt het beleidskader waarmee we elkaar, de politiek en betrokken partijen, scherp kunnen houden. Belangrijk daarbij is:

1. Prioriteren

Er leven veel mooie erfgoedwensen en -initiatieven. Binnen de gemeentelijke organisatie, maar zeker ook in het erfgoedveld. Oss is rijk aan erfgoed en we hebben een verplichting om daar zorg voor te dragen, maar het is te veel om als gemeente alles tegelijkertijd zelf op te pakken. We hebben de kracht, deskundigheid en samenwerking met ons erfgoedveld hierbij hard nodig. Wie pakt wanneer welke wensen en initiatieven op? En waarom? Kortom, keuzes maken en prioriteren.

2. Communiceren

Door op basis van onze uitgesproken ambitie, rol, samenwerking met het erfgoedveld en beschikbare middelen keuzes te maken, scheppen we het beleidskader waarover én waarmee we kunnen communiceren. Waarom hebben we bepaalde keuzes gemaakt en waarom geven we prioriteit aan bepaalde werkzaamheden of projecten? De argumentatie hiervoor is door de nieuwe visie en het bijbehorende uitvoeringsprogramma toegankelijk en openbaar.

3. Verwachtingen managen

Door helder te communiceren, kunnen we de verwachtingen managen. Wat doen we nu, wat doen we later en wat doen we niet? Door dit vooraf te communiceren, worden teleurstellingen voorkomen en het onderlinge vertrouwen en de samenwerking tussen de gemeentelijke organisatie en het erfgoedveld versterkt.

Sint-Laurentiuskerk Dieden

Proces

Projecten

In de afgelopen 6 jaar hebben we samen met het erfgoedveld hard gewerkt om het erfgoed naar een hoger niveau te tillen. Sprekende voorbeelden zijn te vinden in bijlage van de verhaallijnen (zie bijlagen). Met als bekroning in 2019 de nominatie als Beste Erfgoedgemeente van Nederland.

Een aantal mooie resultaten op een rij:

- Het centrale verhaal van het Osse erfgoed is geland
- We hebben een Rijkspilot van de kerkenvisie afgerond
- We hebben de gethematiseerde rotonde met het krom gesmede zwaard gerealiseerd
- We werken aan het landschapsherstel van de Meanderende Maas
- We zijn genomineerd als Beste Erfgoedgemeente van Nederland 2019

De weg naar de visie

De vele contacten met het erfgoedveld en allerlei deskundigen in de afgelopen jaren hebben ons gevoed in de gedachtenvorming. In 2017 hebben we een tweetal inspiratieavonden georganiseerd, waarvoor het erfgoedveld werd uitgenodigd. Hier presenteerden we het boekje 'Mens en Maasland' en hebben we gesproken over de wensen met betrekking tot ons erfgoed. Ook werden er destijds vier werk-/klankbordgroepen gevormd:

1. Archeologie
2. Industrieel Erfgoed
3. Religieus Erfgoed
4. Zuiderwaterlinie

De werkgroepen hebben elk op hun terrein adviezen gegeven. Ook daarna zijn er nog algemene, thema- en projectgerichte bijeenkomsten met het erfgoedveld, en geledingen daarvan, geweest.

Vanuit de ambitie die in het coalitieakkoord voor erfgoed is benoemd, hebben we in de meerjarenbegroting van

In 2017 vonden er een tweetal inspiratieavonden plaats, waarbij het erfgoedveld meedacht over de toekomst van het Osse erfgoed.

2019-2022 aangegeven aan een visie inclusief uitvoeringsprogramma te gaan werken. We bouwen daarmee voort op de inspiratieavonden die in 2017 zijn georganiseerd, op de vorming van vier centrale werkgroepen en het opstellen van het boekje 'Mens en Maasland'.

Op 9 maart 2021 hebben we het eerste concept voor de erfgoedvisie en onze gedachten over een uitvoeringsprogramma besproken met ons erfgoedveld. De eerste reacties die we tijdens die sessie hebben ontvangen, waren overwegend positief. Na afloop van de bespreking had het erfgoedveld twee weken de tijd om een eventuele reactie en aanvullingen per mail toe te sturen. De binnengekomen reacties hebben we, waar mogelijk, verwerkt in de visie en meegenomen in ons uitvoeringsprogramma.

Ook hebben we de stukken besproken met onze Erfgoedcommissie. De reactie van de commissie luidt samengevat: waardering voor de documenten waarin ambitie en uitvoering als eenheid met elkaar zijn verbonden, heb aandacht voor wat het vraagt qua kennis, kunde en capaciteit en verschaf ons als Erfgoedcommissie heldere richtlijnen voor het adviseren over aanvragen. Als extra aandachtspunten benoemt de commissie het aanwijzen van nieuwe monumenten, het opstellen van een erfgoedplan, het meenemen van cultuurhistorisch landschap als koppelkans bij projecten en mogelijkheden voor verruiming van het kader bij de herbestemming van monumenten.

Gevangentoren Megen

DEEL 1 | VISIE

Hoofdstuk 1 | Ambities

Waar ligt de toekomst voor het erfgoed? In dit hoofdstuk schetsen we de stip aan de horizon waar we de komende jaren naartoe willen werken. Daarvoor is meer nodig dan een ambitie op papier. Daarom spreken we niet alleen onze ambitie uit, maar leggen we ook uit wat we ermee bedoelen en koppelen we hier actieve werkwoorden aan: de actielijnen. Deze actielijnen zullen uiteindelijk een-op-een terugkomen in het uitvoeringsprogramma.

We hebben als gemeente een helder doel voor ogen: we willen het Osse erfgoed naar een hoger niveau tillen, zodat het meer leeft onder inwoners en toeristen én we nog steviger op de kaart staan als interessante en actieve erfgoedgemeente. Het erfgoed in onze gemeente willen we behouden en doorvertellen. Het is iets om trots op te zijn en precies dát willen we nog meer uitstralen.

Ambities en actielijnen

Om het erfgoed naar een hoger niveau te kunnen tillen, hebben we drie ambities geformuleerd:

1. We willen met het erfgoed bijdragen aan een mooie en prettige leefomgeving
2. We willen het erfgoed ontsluiten voor een breed publiek
3. We willen de vele samenwerkingsverbanden op het gebied van erfgoed versterken

We zullen per ambitie uitleggen wat we ermee bedoelen en welke actielijnen in onze ogen nodig zijn om deze te verwezenlijken.

1. We willen met het erfgoed bijdragen aan een mooie en prettige leefomgeving

Een mooie en prettige leefomgeving is belangrijk voor alle inwoners van de gemeente. Erfgoed draagt daaraan bij. Denk bijvoorbeeld aan sfeervolle oude gebouwen die je ziet als je door de stad of een van de kernen loopt. Of het mooie Maaslandschap met het water, de dijken en polders dat aan je voorbijtrekt wanneer je op de fiets zit.

Onze leefomgeving verandert continu. Zeker de komende jaren, want we leven in een periode met onder andere grote vraagstukken rondom klimaat en wonen. Waarbij de verdeling van de schaarse ruimte een nog zwaardere uitdaging is geworden. Het Maasgebied verandert, er komen windmolens in de polder, de landbouw wordt verduurzaamd, woningen ondergaan een energietransitie, er worden meer woningen gebouwd om aan de toenemende vraag te voldoen en het stadscentrum van Oss wordt herontwikkeld. Zo maar een greep uit de vele ontwikkelingen die het beeld van onze gemeente gaan veranderen.

We willen ervoor zorgen dat het erfgoed in onze leefomgeving zo min mogelijk lijdt onder al deze ontwikkelingen, maar hierin juist een passende plek krijgt of liever nog: als inspiratie dient om ontwikkelingen in gang te zetten. Door het beter zichtbaar en beleefbaar te maken, kunnen we van het erfgoed in onze leefomgeving blijven genieten.

Dit vraagt om drie actielijnen voor ons erfgoed:

• Beschermen

Wettelijk gezien wordt erfgoed beschermd door de Erfgoedwet (2016). Dit is een wet waarin staat welk soort erfgoed op welke manier kan worden beschermd, zowel door de Rijksoverheid, Provincie als gemeenten. Deze Erfgoedwet geeft de gemeente de verplichting om een gemeentelijke Erfgoedverordening vast te stellen en een Erfgoedcommissie aan te stellen. Sinds 2017 houdt de Inspectie Over-

heidsinformatie en Erfgoed toezicht op professionele organisaties voor monumentenbehoud. Nemen we wel voldoende maatregelen voor de bescherming van cultuurhistorische waarden? Denk hierbij bijvoorbeeld aan het aanwijzen van gemeentelijke monumenten, waardoor gebouwd erfgoed een beschermde status krijgt. Maar ook archeologische vondsten, landschappelijk erfgoed en zelfs tradities, rituelen en verhalen kunnen worden bestempeld als waardevol erfgoed wat beschermd moet worden. Om deze bescherming als gemeente te borgen, is het noodzakelijk het cultureel erfgoed op een juiste manier op te nemen in de Omgevingsvisie en het Omgevingsplan.

Voor het beschermen van het gebouwde erfgoed gaat de voorkeur uit naar het aanwijzen van gemeentelijke monumenten of beschermde stadsgezichten. Maar er zijn ook gebouwen of objecten die niet zó bijzonder zijn dat deze kunnen worden aangewezen als gemeentelijk monument. Een van de manieren om deze gebouwen en objecten wél te beschermen is door het opnemen van onder andere beeldbepalende panden in het Omgevingsplan. Op die manier krijgt het erfgoed geen beschermde status vanuit de gemeentelijke erfgoedverordening, maar wordt het op een andere manier geborgd – zoals de rijksoverheid het heeft bedoeld.

• Beheren

Niet alleen het beschermen, maar ook de manier waarop vervolgens met het aangewezen erfgoed om wordt gegaan, is belangrijk. Vanaf juli 2022 wordt dit geregeld via de Omgevingswet. Wordt er wel goed met een monument omgegaan door de eigenaar? Wordt er bij nieuwe bouwplannen rekening gehouden met bijzonder landschappelijk erfgoed? Hierop toezien en handhaven, is een belangrijk onderdeel als

het gaat over zuinig zijn op ons erfgoed en het op orde krijgen van de basis. Het (wettelijk) beschermen is stap één, het beheren daarvan stap twee. Vaak gaat dat goed, maar niet altijd. Daarom heeft deze actielijn doorlopende aandacht en prioriteit nodig.

• **Behouden**

Het behouden van erfgoed gebeurt deels door het beschermen en beheren ervan. Maar een figuurlijke glazen stolp plaatsen over erfgoed en het verder niet gebruiken, is geen houdbare en wenselijke vorm. De toekomst voor het behoud van erfgoed vergt 'behoud door ontwikkeling'. Kortom, door het erfgoed te ontwikkelen, kan het behouden blijven. Denk daarbij bijvoorbeeld aan het herbestemmen van leegstaande kerken, oud industrieel erfgoed een plek geven in nieuwbouwplannen of archeologische vondsten gebruiken als onderlegger voor een

nieuwbouwwijk. Door ruimdenkend op zoek te gaan naar creatieve manieren om het erfgoed een passende plek te geven binnen grotere ontwikkelingen óf als inspiratiebron te gebruiken, kan het erfgoed behouden blijven.

De afgelopen jaren hebben we forse stappen gezet om ons erfgoed te beschermen, beheren en behouden. Maar onze wettelijke taak die voortvloeit uit de Erfgoedwet (2016) en Omgevingswet (2022) vraagt meer.⁴

Zeker met de naderende Omgevingswet in het achterhoofd, moeten we ervoor zorgen dat de basis op orde is. We willen vroegtijdig aansluiten bij nieuwe ontwikkelingen, kansen zien en in staat zijn deze te pakken. Zodat het erfgoed ook in de toekomst bijdraagt aan een mooie en prettige leefomgeving.

De Monumentenwet 1988 is per 1 juli 2016 vervallen. Een deel van de wet is op deze datum overgegaan naar de Erfgoedwet. Het deel dat betrekking heeft op de besluitvorming in de fysieke leefomgeving gaat over naar de toekomstige Omgevingswet. *Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.*

Van Monumentenwet 1988 naar Erfgoedwet en Omgevingswet Over duiding en omgang

⁴ Kort gezegd komt de Erfgoedwet (2016) neer op het aanwijzen van erfgoed en in de Omgevingswet (2022) staat hoe met het aangewezen erfgoed moet worden omgegaan.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: wat verandert er door de Omgevingswet voor erfgoed?

- Er wordt een brede definitie van cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving gehanteerd. Het gaat om (gebouwde en aangelegde) monumenten, archeologische monumenten, stads- en dorpsgezichten, cultuurlandschappen en ander cultureel erfgoed – roerend of immaterieel erfgoed – dat via het omgevingsplan aan een specifieke locatie te verbinden is, zoals een haven voor historische schepen of een corsowagenbouwplaats.
- De structuurvisie van Rijk, provincie of gemeente wordt vervangen door de omgevingsvisie. In deze omgevingsvisie worden op hoofdlijnen de kwaliteiten van het grondgebied beschreven en de opgaven, ontwikkelingen, ambities en strategie voor de langere termijn voor bouwwerken, infrastructuur, cultureel erfgoed, bodem, lucht, natuur en andere aspecten van de fysieke leefomgeving.
- Het omgevingsplan komt in de plaats van het huidige bestemmingsplan en de gemeentelijke verordeningen die over de fysieke leefomgeving gaan. Het aanwijzen van gemeentelijke monumenten gebeurt straks ook in het omgevingsplan.
- Werelderfgoed wordt met de inwerkingtreding van de Omgevingswet voor het eerst expliciet wettelijk verankerd.
- De gemeente wordt verantwoordelijk voor de vergunningverlening voor het verstoren van archeologische rijksmonumenten, in het geval er sprake is van een meervoudige aanvraag (dus als er van de gemeente ook nog andere omgevingsvergunningen nodig zijn voor samenhangende activiteiten). De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) geeft daarover wel een bindend advies.
- In de Omgevingswet is geregeld dat in het geval van archeologische toevalsvondsten van algemeen belang niet alleen de minister van OCW, maar ook de gemeente bodemverstorende werkzaamheden kan stilleggen.
- De eigenaar van een rijksmonument heeft een instandhoudingsplicht. Hij of zij moet ervoor zorgdragen dat het monument zodanig wordt onderhouden dat het behoud ervan gewaarborgd is.
- Het toetsingskader voor een sloopvergunning binnen een beschermd stads- of dorpsgezicht moet in het omgevingsplan worden opgenomen.
- Eens in de vier jaar wordt de Erfgoedbalans uitgebracht over de staat van het erfgoed. Dat gebeurt met behulp van gegevens die worden verzameld in de Erfgoedmonitor

2. We willen het erfgoed ontsluiten voor een breed publiek

Het Osse erfgoed is van de gemeenschap, dus het moet toegankelijk zijn voor zoveel mogelijk inwoners. Jong en oud. We zien – en horen van het erfgoedveld – dat nu vooral de oudere generaties of erfgoedkenners worden aangesproken door het erfgoed en actiever participeren. Dat moet en kan anders. Erfgoed is immers het goed dat je erft en wilt doorgeven aan volgende generaties. Het is dus belangrijk om voor alle inwoners, maar zeker voor de jeugd en jongvolwassenen, het erfgoed te ontsluiten.

Niet alleen de inwoners van de gemeente Oss vallen onder het bredere publiek waarvoor we het erfgoed willen ontsluiten. Ook voor bezoekers die hun vrijetijd doorbrengen in onze gemeente willen we het erfgoed toegankelijker maken. Bovendien kan het beter ontsluiten van het erfgoed de aantrekkingskracht van onze gemeente versterken, wat leidt tot een positieve spin-off op de vrijetijdsector.

Om dit voor elkaar te krijgen, hebben we de volgende actielijn geformuleerd:

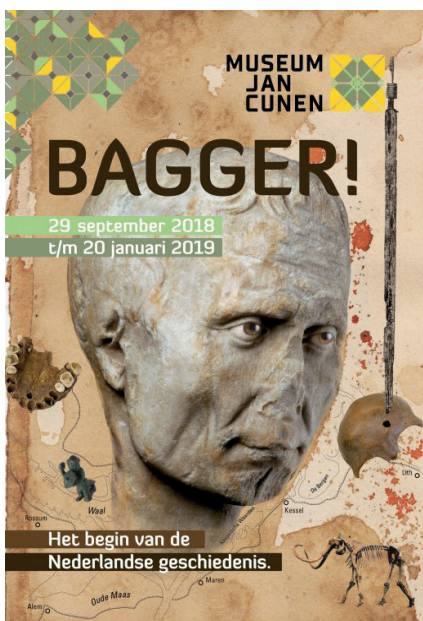
- **Beleven**
Door iets te beleven, spreekt het meer tot de verbeelding en komt het tot leven. Dit geldt ook voor erfgoed. Wanneer erfgoed spreekt en levendig is, is het toegankelijker, kun je het plaatsen en er waarde aan toekennen. Op die manier kun je je verbonden voelen met het erfgoed en er trots op zijn. Het beleven zorgt dus voor het beter ontsluiten van het erfgoed en daarmee voor het interesseren en betrekken van meer inwoners en bezoekers voor en bij het Osse erfgoed.

Beleven kan op verschillende manieren en zal voor elke doelgroep anders zijn. Als voorbeeld: voor de een is het lezen van een historisch boek genoeg, anderen kijken of

luisteren liever naar een documentaire of podcast, sommigen doen historisch onderzoek en menigeen wil het erfgoed juist in het echt zien. Voor alle doelgroepen zijn verschillende manieren te bedenken die de beleving vergroten.

Voorbeelden van de afgelopen jaren die bijdragen aan de beleving van het erfgoed zijn bijvoorbeeld de archeologische meeloopdagen bij opgravingen, de excursies en lezingen van onder anderen Stichting Archeologie Maasland, de historische wandelingen op DTV, de stadstocht voor groep 5 die jaarlijks door het Stadsarchief wordt georganiseerd, de historische leskisten van het Stadsarchief, de plaatjesactie van Jumbo van Bergen, de tentoonstelling 'Bagger!' Het begin van de Nederlandse geschiedenis' in Museum Jan Cunen, de Open Monumentendagen en de lezingen, excursies en het blad 'Tussentijds' van Stichting De Werkende Mens.

Ieder jaar organiseert het Stadsarchief een stadstocht voor groep 5. De leerlingen worden tijdens deze speelse en spannende stadstocht meegenomen naar het verleden. Na een korte inleiding door gaan de leerlingen in groepjes naar buiten, het centrum van Oss in. Daar bekijken ze met een speurtocht en plattegrond wat er nog van vroeger te vinden is. Dit wordt afgewisseld met creatieve opdrachten en ontmoetingen met acteurs. De tocht heeft elk jaar een ander thema, zoals archeologie, industrie, monumenten. Hier leert de acteur de leerlingen weven op het Tapijtplein.

Foto: Stadsarchief Oss.

De tentoonstelling Bagger! in Museum Jan Cunen met baggervondsten uit Kessel.

Het Stadsarchief Oss werkte met veel plezier mee aan het boek 'Historisch Oss', een initiatief van Jumbo van Bergen in Oss met foto's uit de collectie van het Stadsarchief. De ruilmiddagen en -avonden om het boek compleet te maken, waren een groot succes.

3. We willen de vele samenwerkingsverbanden op het gebied van erfgoed versterken

Zoals eerder gezegd: erfgoed is van de gemeenschap. Samen sta je sterk. We kunnen en willen de bovengenoemde ambities niet alleen waarmaken. Dat doen we samen met eigenaren van erfgoed, onze vrijwilligers, instellingen en inwoners. We willen nog intensiever en gericht samenwerken met de gemeenschap bij ideeën, plannen en projecten rondom het erfgoed. Zij zijn het kloppend hart achter het Osse erfgoed; hun kennis, ervaring en enthousiasme zijn ontzettend waardevol en willen we optimaal benutten.

Daarnaast is het belangrijk om, afhankelijk van de actie, ook andere samenwerkingsverbanden op het gebied van erfgoed te versterken. Denk aan de Zuiderwaterlinie, de Federatie Grote Monumentengemeenten, maar ook algemener aan (buur)gemeenten, de Provincie Noord-Brabant en het Rijk.

Dit vraagt om het betrekken van de eigenaren, gemeenschap, andere partners en overheden. De laatste actielijn is daarmee:

- **Betrekken**
Het betrekken van eigenaren, de gemeenschap, het erfgoedveld, andere partners en overheden om zo de samenwerking op het gebied van erfgoed te versterken is ontzettend belangrijk. We willen niet beslissen over, maar beslissen met. Hiervoor is het essentieel om stakeholders op tijd te betrekken. Dit zorgt voor meer draagvlak en maakt de toekomst van het Osse erfgoed duurzamer.

Betrekken kan, net zoals beleven, op verschillende manieren en zal afhankelijk zijn van de actie en de stakeholders.

Hoofdstuk 2 | Rol van de gemeente

Welke rol pakken we als gemeente bij het werken aan onze ambities? Wat kan het erfgoedveld van ons verwachten? In dit hoofdstuk gaan we in op de rol van de gemeente.

We hebben gemerkt dat we als gemeente vaak worden aangesproken op zaken die meer binnen de invloedssfeer van eigenaren of het erfgoedveld liggen. Denk bijvoorbeeld aan het initiatief nemen bij herbestemmingen of de uitvoering van projecten. De samenleving verandert en dat vraagt om verandering van onze rol. Daarnaast moet onze rol aansluiten bij de verantwoordelijkheden, mogelijkheden en middelen die we hebben. Hier willen we duidelijk in zijn, zodat de gemeenschap weet wat men aan ons heeft.

Om de rol van de gemeente te verhelderen, hebben we gebruik gemaakt van onderstaand schema met daarin de vier rollen die de overheid kan invullen. Per ambitie en actielijn geven we aan welke rol wij zien voor ons als gemeente.

We zijn actief in alle rollen. Het zwaartepunt voor onze basistaak ligt vooral aan de linkerkant van het schema: we handelen als rechtmatige en presterende overheid om ons erfgoed te behouden, beheren en beschermen. Tegelijkertijd acteren we steeds meer op de rechterkant van het schema. We willen

vooral meedenken, faciliteren en proactief meewerken aan een meer bottom-up georganiseerde samenleving. Kortom, initiatieven uit het erfgoedveld versterken vanuit een netwerkende, responsieve en participerende rol.

1. We willen met het erfgoed bijdragen aan een mooie en prettige leefomgeving

Actielijnen:
beschermen, beheren en behouden

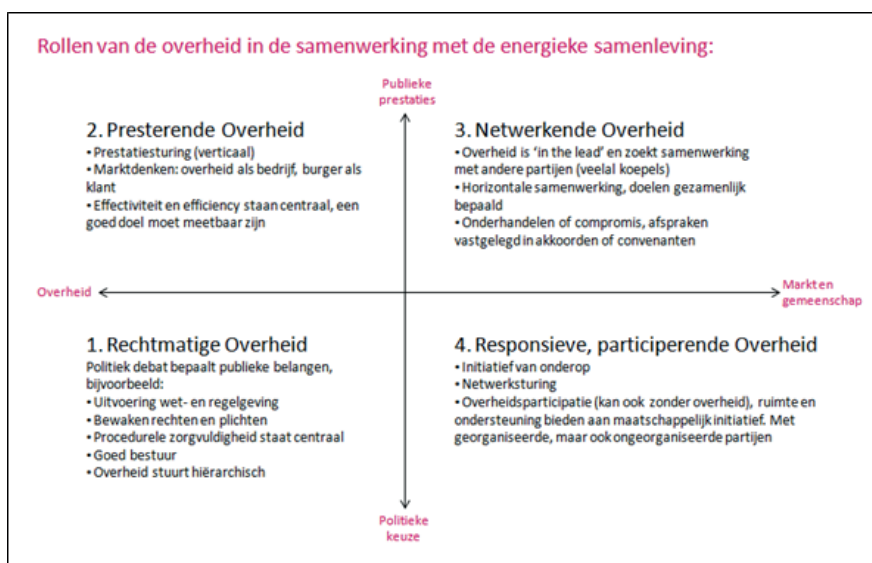
Beschermen en beheren

Het beschermen en beheren van het erfgoed om bij te dragen aan een mooie en prettige leefomgeving pakken we op vanuit de rol als rechtmatige overheid door het uitvoeren van wet- en regelgeving. Het beschermen en beheren van het erfgoed zijn wettelijke taken die voortkomen uit de Erfgoedwet (2016) en de Omgevingswet (2022). Bovendien zijn we van een aantal monumenten zelf eigenaar en hebben we vanuit die rol ook de rechtmatige taak om hier goed voor te zorgen.

Behouden

Onder deze ambitie valt ook het behouden van erfgoed. Het behoud van erfgoed gebeurt enerzijds door het beheer en onderhoud en anderzijds door het ontwikkelen ervan. In veel gevallen betekent het ontwikkelen van erfgoed een nieuwe passende bestemming vinden, ook wel herbestemmen genoemd.

De initiatiefnemer voor het behoud is de eigenaar. Dit kunnen particulieren zijn, maar in een aantal gevallen is de gemeente zelf eigenaar. Onze rol in de ontwikkeling van erfgoed is niet alleen de rechtmatige en presterende rol, maar ook de netwerkende overheid of responsieve, participerende overheid. Dit verschilt per (herbestemmings) casus. Waar dat functioneel en gewenst

is, denken we actief mee, faciliteren we initiatieven en leggen we verbindingen. Wat niet betekent dat we initiatieven overnemen en de uitvoering op ons nemen.

Regelmatig vragen monumenteneigenaren om hun erfgoedobject te mogen aanpassen in aard en/of functie. Vanuit het doel behoud van het object, kijken we daar ruimdenkend naar. Dat houdt in dat we verschillende factoren meewegen als het aankomt op keuzes over de toekomst van erfgoed zoals functie, locatie, cultuurhistorische waarde, koppelkansen, financiering enzovoort. Erfgoed is geen losstaand gegeven en het behoud ervan door ontwikkeling bekijken we dan ook vanuit een brede context. Als het gaat om gebouwde monumenten levert de Erfgoedcommissie maatwerk in de vorm van advisering en maakt daarbij een gebalanceerde afweging tussen de toekomstige functie van erfgoed en de cultuurhistorische waarden.

2. We willen het erfgoed ontsluiten voor een breed publiek

Actielijn:
beleven

Beleven

Het beleefbaar maken van erfgoed om bij te dragen aan het ontsluiten van erfgoed voor een breed publiek zullen wij vooral oppakken vanuit de rol van netwerkende overheid of responsieve, participerende overheid.

Dit onderwerp leeft sterk in de Osse gemeenschap getuige de vele initiatieven: enthousiaste communicatie over nieuwe activiteiten en over restauraties van panden, de Osse historie in cultuurproducties, exposities van Museum Jan Cunen, de informatie van de Heemkundekringen, het plaatjesboek van Jumbo van Bergen, activiteiten van scholen, de huizenschildjes in Megen, de rondleidingen in de molens, de vele individuele boeken en publicaties, de aandacht voor eigen projecten zoals in Ravenstein

het Bolwerk van Philips van Kleef en de Luciakerk, in Megen de kloosters, in Lith de paden, in Geffen de kerk en 'Effe naor Geffe'.

In beginsel hebben wij hierin geen rol anders dan dat wij hieraan zo nodig en mogelijk ruimte geven. Waar nuttig, gewenst en mogelijk faciliteren we, brengen we partijen samen en leggen we verbindingen. Een initiatief is over het algemeen kansrijker en heeft meer draagvlak als het bottom-up wordt georganiseerd. Dat neemt niet weg dat we ook regelmatig zelf het initiatief nemen en samenwerking op zoeken. Denk aan het boekje Mens en Maasland, het ontwikkelen van routes, de Zuiderwaterlinie en het benutten van koppelkansen zoals in het project Meanderende Maas.

3. We willen de vele samenwerkingsverbanden op het gebied van erfgoed versterken

Actielijn:
betrekken

Betrekken

Het versterken van samenwerkingsverbanden past binnen onze rol als netwerkende overheid/ responsieve, participerende overheid. De netwerkende overheid is hier duidelijk: we nemen in een aantal gevallen het initiatief bij het zoeken van nieuwe samenwerkingsverbanden met partijen én onderhouden de samenwerkingsverbanden die er al zijn. We zijn als een spin in het web en zoeken naar koppelkansen en betrekken stakeholders hierbij. Bijvoorbeeld door aan te sluiten bij landelijke en provinciale ontwikkelingen, visies en netwerken om het erfgoed verder te promoten en ondersteunen. Daarnaast sluiten we graag aan bij samenwerkingsverbanden die niet vanuit ons worden geïnitieerd, maar waar wij wel kunnen meedenken en -praten.

Hoofdstuk 3 | Samenwerking met het erfgoedveld

In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden dat de vele partijen binnen ons erfgoedveld heel actief zijn en belangrijk voor de gemeente. Door hun kennis, enthousiasme en initiatieven geven ze het erfgoed kleur. Hoe zien we hun rol in relatie tot die van ons? Hoe ziet onze gedroomde samenwerking en rolverdeling eruit? En waar zien wij koppelkansen?

We mogen als gemeente trots zijn op ons Osse erfgoedveld, want zoals op de infographic is te zien, is dit enorm groot en divers. We zijn niet alleen rijk aan erfgoed, maar ook aan monumenteneigenaren, heemkundekringen, monumentenstichtingen, stadsgidsen, werk- en klankbordgroepen, archeologische verenigingen, molenstichtingen, het Stadsarchief, Museum Jan Cunne en Stichting Landschapsbeheer. Daarnaast zijn we onderdeel van een aantal provinciale en nationale samenwerkingsverbanden, waaronder de Federatie van Grote Erfgoedgemeenten, Bestuurlijk Platform Erfgoedgemeenten, Vereniging van Nederlandse Vestingsteden, Zuiderwaterlinie en hebben we nauwe contacten met het Rijksmuseum van Oudheden en de Universiteit Leiden.

Lokale erfgoedveld

We vertrouwen erop dat het lokale erfgoedveld ook de komende jaren veel initiatieven zal nemen in het uitvoeren van projecten, publieksactiviteiten en herbestemmingen. En dat zij ons weet te vinden voor het meedenken en faciliteren daarvan en om ons netwerk in te zetten.

We schetsen kort een beeld van een aantal stakeholders. Zoals genoemd in de inleiding zijn in 2017 vier werk-/klankbordgroepen gevormd tijdens een bijeenkomst met het erfgoedveld: Archeologie, Industrieel Erfgoed, Religieus Erfgoed en Zuiderwaterlinie. Ze hebben een adviserende rol. In die zin verschillen ze van de andere stakeholders, want

ze geven op hun terreinadvies aan de gemeente. De werkgroep Industrieel Erfgoed heeft bijvoorbeeld een lijst samengesteld met karakteristieke en bijzondere panden die de gemeente de komende tijd gaat gebruiken bij de aanwijzingen van nieuwe gemeentelijke monumenten. En de stuurgroep kerkenvisie, bestaande uit een aantal leden van de werkgroep Religieus Erfgoed, heeft ons bijgestaan door het opstellen van een kerkenvisie in het kader van de Rijkspilot kerkenvisie, recent aangevuld met een advies gericht op kloosters.

De tweede stakeholder die we specifiek willen noemen is het Stadsarchief Oss. Het Stadsarchief is spin in het erfgoed-web en heeft, in samenwerking

met het erfgoedveld, een voortrekkersrol in het ontsluiten van ons erfgoed voor een breed publiek. Om nog beter en dynamischer uit te dragen waar zij voor staat, hebben wij al vaker de suggestie gedaan om de naam te wijzigen van Stadsarchief Oss naar Erfgoedcentrum Oss.

Ook het Museum Jan Cunen is voor ons een belangrijke partner. Herman Tibosch, directeur van het Museum Jan Cunen, heeft zich recentelijk in de '100 dagen brief' uitgesproken voor een laagdrempelig museum, meer zichtbaarheid en een innovatieve programmering waarbij de geschiedenis van Oss en het Maasland een belangrijke rol moeten gaan spelen. Met het project 'Jan Cunen is van OnSS' wil het museum die ambitie de komende tijd structureel gaan realiseren.

Provinciale en nationale erfgoedveld

Naast het lokale netwerk staat op de infographic ook het bredere, regionale en nationale erfgoedveld, waaronder Natuurmonumenten, de Maas- en Peelhorst, Vestingsteden, Zuiderwaterlinie,

Waterschap Aa en Maas, de Provincie Noord-Brabant, het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), de buurgemeenten, het Rijkmuseum van Oudheden en de Universiteit Leiden vallen.

Erfgoed kent eigenlijk geen harde grenzen. Het zegt iets over onze identiteit, maar waar deze identiteit begint en stopt, is niet hard af te grenzen. Daarom moeten we ook over onze gemeentegrenzen heen kijken en daar de samenwerking blijven opzoeken en versterken. Dit vraagt energie die we er graag in stoppen, maar waar we ook kritisch naar kijken. Levert een samenwerking genoeg op voor het Osse erfgoed ten opzichte van de middelen en menskracht die dit vraagt? Dit is een afweging die we ook de komende jaren zullen blijven maken.

Koppelkansen

Bovenop onze samenwerking met het lokale, provinciale en nationale erfgoedveld, willen we graag koppelkansen benutten. Erfgoed raakt veel andere beleidsterreinen én er worden al heel veel projecten en evenementen rondom erfgoed georganiseerd. Er

zijn vele mooie kansen om bij aan te sluiten, want op die manier beschermen, beheren, behouden, beleven en betrekken we het Osse erfgoed. Daarnaast bieden koppelkansen financieringsmogelijkheden. Denk bijvoorbeeld aan het project van de Meanderende Maas, waarbij de dijk tussen Ravenstein en Lith wordt versterkt. Of het project Walkwartier waar een verdwenen historische gevel wordt teruggebouwd. De jaarlijks of tweejaarlijks terugkerende erfgoedevenementen, waaronder de Archeologiedagen, Open Kerkendag, Open Monumentendag, Romeinendagen en de Maand van de Geschiedenis. Of bijvoorbeeld de jubilea, waaronder het 550-jarig bestaan van de Orde der Clarissen in Megen (2021, als onderdeel van het Brabants Kloosterjaar), 150 jaar fabrieksmatige margarineproductie wat voor het eerst werd gedaan door Antoon Jurgens (2021) en het 100-jarig bestaan van de farmaceut Organon (2021-2022). Allemaal mogelijkheden om ons erfgoed naar een hoger niveau te tillen, zodat het meer leeft onder inwoners en toeristen: we zijn trots en zuinig op ons erfgoed en vertellen dit graag door.

Meanderende Maas

DEEL 2 | VISIE

Hoofdstuk 4 | Acties

In dit hoofdstuk schetsen we een doorkijk naar onze acties: wat willen we de komende tijd doen om onze ambitie waar te maken? Daarbij gaan we realistisch te werk. Onze ambitie, mogelijkheden en middelen moeten in evenwicht zijn. We hebben geen glazen bol en kunnen de toekomst niet voorspellen. Nieuwe kansen die zich aandienen, willen we kunnen pakken. De acties die we in 2022 willen uitvoeren, zullen dus concreter zijn dan de acties die we verder in de toekomst voor ons zien. Die laatste blijven nu nog wat abstracter. Deze kleuren we jaarlijkse samen met het erfgoedveld verder in. Het programma is dus geen dichtgetimmerd draaiboek, maar een houvast. Op die manier houden we ruimte om gehoor te geven aan toekomstige initiatieven en kunnen we de koppelkansen die zich voordoen pakken.

Hoewel de beschikbare menskracht en middelen beperkt zijn, heeft de aanpak van de afgelopen jaren laten zien dat we in samenwerking met het erfgoedveld van monumenteneigenaren, professionals en de vele enthousiaste vrijwilligers mooie resultaten kunnen boeken. Ons streven is om de in gang gezette lijn zoveel mogelijk vast te houden en verder uit te bouwen aan de hand van de vijf actielijnen: beschermen, beheren, behouden, beleven en betrekken. Bij alle acties in het uitvoeringsprogramma staat daarom aangegeven onder welke actielijn(en) de actie valt en door wie de actie primair wordt uitgevoerd. Daarnaast vragen een aantal onderwerpen om extra aandacht. Die zijn hieronder, als zijnde oplegger van het uitvoeringsprogramma, van meer context voorzien.

Algemeen

Om de in gang gezette lijn op het gebied van beschermen, beheren en behouden door te zetten, zullen we als rechtmatige en presterende overheid er in de eerste plaats naar streven om te doen wat we moeten doen. Dat betreft de noodzakelijke weging van erfgoed bij bestemmingsplannen en bouwvoorvragen, archeologisch toezicht, toezien op de wijze waarop met monumenten wordt omgegaan, subsidieverstrekking daarvoor, handhaving en het opstellen van cultuurhistorische paragrafen in bestemmingsplannen. De invoering van de Omgevingswet stelt daaraan nieuwe eisen. We onderhouden hierbij de con-

tacten met de Erfgoedcommissie.

We werken daarnaast aan de actielijnen beleven en betrekken, zijn klankbord voor het erfgoedveld en doen mee in het netwerk; we vullen de communicatie en promotie in door het, waar mogelijk, zichtbaar maken van ons erfgoed. Dit alles voor zover de bestaande capaciteit en middelen hiervoor ruimte bieden. Voor specifieke activiteiten vragen we zo nodig incidenteel extra middelen.

Aandachtspunten

De basis op orde

Om op de verschillende ontwikkelingen in te spelen die zijn geschetst bij de 'aanleiding' van deze visie (pagina 9 t/m 12), moeten we minimaal de basis op orde hebben. Wat houdt die basis in? Deze bestaat onder anderen uit het opstellen van een erfgoedplan, monumentenzorg, collectiebeheer en archeologie. Hieronder staan de basispunten kort omschreven.

Erfgoedplan

De afgelopen decennia zijn er een aantal erfgoedplannen opgesteld. Dit zijn plannen waarin de cultuurhistorische waarden van een aantal deelgebieden in de gemeente zijn omschreven en zijn ingetekend op kaarten. Deze plannen omvatten echter niet de gehele huidige gemeente (Geffen ontbreekt bijvoorbeeld), zijn niet gedigitaliseerd en niet altijd meer actueel. We moeten er dus voor zorgen dat er één integraal,

gedigitaliseerd erfgoedplan komt. Deze nieuwe inventarisatie is nodig om tijdig koppelkansen te herkennen en hierop in te kunnen spelen. Dit is extra relevant vanwege de naderende Omgevingswet en de gebiedsvisies die momenteel worden gemaakt. Een integraal erfgoedplan dient namelijk als onderlegger van de gebiedsvisies en de Omgevingsvisie. Kortom: we weten wat voor prachtig erfgoed we in huis hebben, maar het totaaloverzicht ontbreekt. Het is dan ook urgent om onze basis op orde te brengen. Om vandaaruit zowel onze rol als presterende en rechtmatige overheid als onze rol als netwerkende, responsieve en participerende overheid beter invulling te kunnen geven.

Monumentenzorg

We hebben de interne organisatie die gaat over monumentenzorg versterkt, zoals bij de afdeling Vergunningen, Toezicht en Handhaving. Daarmee lopen we in 2021 en 2022 de achterstand in door monumenten aan te wijzen en kunnen we beter toezicht houden. Ook starten we in 2022 met het traject om nieuwe gemeentelijke beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het aanwijzen van nieuwe monumenten en stads- en dorpsgezichten zorgt ervoor dat ook de historisch waardevolle gevels worden beschermd (die horen dan of bij een monument of vallen binnen het beschermd stadsgezicht). Daarnaast is het belangrijk om op termijn na te denken over hoe we kunnen faciliteren in het verduurzamen van monumenten, en op die manier ons erfgoed toekomstbestendiger kunnen maken.

Collectiebeheer

De gemeentelijke collectie is in beheer bij het Museum Jan Cunen (driedimensionaal) en bij het Stadsarchief Oss (tweedimensionaal). We hebben geconstateerd dat het collectiebeheer - met name bij het Stadsarchief - nu niet optimaal geregeld is. Een belangrijk aandachtspunt, want de gemeentelijke collectie vormt de basis voor de

publieksactiviteiten die door zowel het Museum Jan Cunen als het Stadsarchief Oss worden georganiseerd en bijdragen aan het beleefbaar maken én betrekken van inwoners (jeugd en volwassenen) en toeristen bij het Osse erfgoed. Daarom pakken we het collectiebeheer intern op vanuit de samenwerking tussen erfgoed en cultuur. We bespreken dit met Museum Jan Cunen en het Stadsarchief Oss (en De bibliotheek). Met als doel de afspraken rondom het beheer van onze gemeentelijke collecties uit 2016 te herijken.

Archeologie

Evenals monumentenzorg valt ook archeologie onder de rechtmatige taken die we als gemeente moeten uitvoeren. Het is een aandachtspunt, omdat er de komende jaren veel zal worden gebouwd. Alle nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen moeten getoetst worden op archeologie. Dit is een rechtmatige taak die valt onder de basis op orde, maar veel werk meebrengt voor de huidige bezetting. Ook moet er nieuw archeologiebeleid worden opgesteld met daarbij een onderliggende archeologische waardenkaart. Zo nodig moet extra ondersteuning worden ingehuurd.

Initiatieven uit het erfgoedveld

We ontvangen veel voorstellen en initiatieven uit het erfgoedveld. Vaak wordt gevraagd om extra ondersteuning; financieel, via ons netwerk of door vergunningverlening. Hierin moeten we keuzes maken. Dat kan tot teleurstellingen leiden.

Religieus erfgoed

Oss is zeer rijk aan religieus erfgoed. Getalsmatig, met 140 religieuze objecten waarvan 71 rijksmonumenten en 41 gemeentelijke monumenten. Dit erfgoed is onderdeel van het verhaal van Oss. De betrokkenheid van inwoners bij het behoud, leeft breder dan bij alleen de kerkgangers.

Oss is door het Rijk aangewezen als pilotgemeente om te komen tot een kerkenvisie, die ingaat op behoud en aan-

pak van ons kerkelijk religieuze erfgoed. De gemeenteraad heeft vervolgens, in oktober 2018, een motie aangenomen waarin het College van B&W wordt opgedragen deze pilot te vertalen naar een Osse visie religieus erfgoed met een plan van aanpak. We hebben een externe stuurgroep gevraagd deze visie voor ons op te stellen. Deze visie is in ⁵ april 2020 aangeboden aan het College. Als vervolg hebben we de stuurgroep ook gevraagd een analyse te maken van de kloosters en voormalige kloosters in Oss. Zodat we samen met de kerkenvisie over een totaaloverzicht beschikken.

Kerkenvisie

De stuurgroep beschrijft in haar rapport de actuele situatie in de verschillende Osse gemeenschappen en doet aanbevelingen aan de betrokken partijen voor de aanpak. De stuurgroep heeft daarvoor met veel partijen gesproken. Verwacht wordt dat er meer kerkgebouwen aan de eredienst zullen worden onttrokken. Herbestemming is nodig om leegstand te voorkomen. Hoewel primair de eigenaar aan zet is, acht de stuurgroep het (vroeg) tijdig aangaan van de dialoog met de verschillende betrokken partijen, waaronder de gemeente en de plaatselijke gemeenschap essentieel voor een toekomstbestendige uitkomst. De aanbevelingen in de kerkenvisie

richten zich primair op de eigenaren, waaronder met name de kerkbesturen en het bisdom, op de gemeenschap en op de gemeente. Richting de kerkbesturen wordt aangedrongen om een gebouwenplan op te stellen en hierover vroegtijdig en zorgvuldig in gesprek te gaan met het bisdom, de gemeente en met de lokale gemeenschap. De stuurgroep constateert dat de kerkbesturen behoefte hebben aan ondersteuning en roept daarom het bisdom op de parochies actief te ondersteunen. Het rapport gaat nadrukkelijk in op de betrokkenheid van de lokale gemeenschap in de dialoog.

De stuurgroep doet voor de gemeente de volgende aanbevelingen (zie hoofdstuk 12 van de kerkenvisie). Wij geven per aanbeveling aan hoe we daarmee om willen gaan:

Faciliteer initiatieven die gericht zijn op het bevorderen van de dialoog en de ideeënontwikkeling rond de instandhouding van kerkgebouwen

Dit past goed bij onze rol die we primair bij de actielijn 'behoud' willen pakken: de netwerkende overheid. Niet als initiatiefnemer maar wel om initiatieven te ondersteunen. We vinden het ook een juiste rol bij de problematiek van vrijkomende kerkgebouwen. Een voorbeeld is de Learning Community Religieus Erfgoed Oss, die genoemd is in de kerken-

Een gezicht op Megen: Rijks beschermd stadsgezicht van de gemeente Oss.

⁵ In de kerkenvisie staat onbedoeld vermeld dat de St. Jan de Doperkerk in Neerlangel leegstaat, er al enige tijd geen misvieringen meer plaatsvinden, de kerk nog niet aan de eredienst is onttrokken en de onderhoudskosten voor de rekening van het parochiebestuur zijn. Stichting Neerlangel Historie en Toekomst heeft de stuurgroep en gemeente laten weten dat dit niet correct is. De kerk is nog in gebruik (staat niet leeg), blijft behouden voor de eredienst en andere liturgische vieringen en alle onderhoudskosten zijn voor rekening van de stichting.

visie. Een mooie samenwerking tussen Osse parochies, de Talentencampus en de Eindhoven University of Technology (TU/e). Zij hebben gevraagd ons te ondersteunen om de community meer structureel te kunnen maken. Hiertoe is in juli 2021 een motie aangenomen en hiervoor is budget gereserveerd in de begroting. Er lopen contacten om dit vorm te geven.

Verken in wijken en dorpen waar er behoefte is aan een gemeenschapshuis de mogelijkheid of een vrijkomend kerkgebouw hiervoor geschikt is

Bij de verkenning van zo'n vraag gaan we als gemeente altijd breed te werk. In zowel Ravenstein als Overlangel zijn deze opties bijvoorbeeld meegenomen en meegewogen.

Betrek religieus erfgoed zoveel mogelijk bij ruimtelijke ontwikkelingsplannen

Uiteraard nemen we kerkgebouwen mee als we bezig zijn met een plan voor een gebied waarin die kerk staat. Dat geldt overigens ook als we bestemmingsplannen maken. Een voorbeeld daarvan is dat de gevraagde herontwik-

keling van de Luciakerk in Ravenstein die vrijwel geheel past in het bestaande bestemmingsplan voor Ravenstein.

Ontwikkel een gemeentelijke herbestemmingsagenda

We ondersteunen de stuurgroep in zoverre herbestemming en hergebruik invulling geeft aan behoud door ontwikkeling. We faciliteren op een actieve manier. Het is iets anders om een gemeentelijke herbestemmingsagenda op te stellen. We werken daarin meer generiek: vanuit de Omgevingswet stellen we gebiedsvisies, een Omgevingsvisie en uiteindelijk een Omgevingsplan op. In die plannen geven we aan wat de mogelijkheden zijn. We stellen geen aparte agenda op voor onze kerkgebouwen. Dat draagt het risico in zich dat mogelijke herbestemmingen worden uitgesloten die later toch wenselijk blijken te zijn. Het komt telkens aan op ruimte bieden en flexibel faciliteren.

Pak de regierol in situaties waar een impasse ontstaat in het herbestemmingsstraject

Wij vinden het belangrijk goed in verbinding te staan met initiatiefnemers en te beoordelen wat wanneer nodig is. Dan kan het zijn dat we een regierol pakken als dat echt nodig is. We bekijken en bespreken eerst wat er nodig is voordat we overwegen een rol te pakken. Overigens geeft de stuurgroep in haar voorbeeld van de Luciakerk te Ravenstein terecht aan dat dat ook een rol achter de schermen kan zijn.

Stel een voucherregeling op om het mogelijk te maken dat knelpunten worden opgelost

Het provinciale ErfgoedLab had tot voor kort een voucherregeling waar eigenaren van monumenten gebruik van konden maken bij hun verkenning tot eventuele herbestemming. Het ErfgoedLab is echter opgeheven door de provincie. De subsidieregeling wordt door de provincie geherprioriteerd. De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed heeft subsidieregelingen onder anderen voor herbestemming voor monumenteigenaren. Wij gaan

Plafondschildering
H. Sebastianuskerk Herpen

mede daarom als gemeente geen extra voucherregeling opzetten.

Geef de Garnizoenskerk een toekomstbestendige functie

Deze kerk is gemeentelijk eigendom en wordt nu verhuurd aan de protestante gemeenschap van Ravenstein en omstreken. Zij heeft in vervolg op de herbestemming van de Luciakerk met de katholieke gemeenschap afgesproken dat ook die in de Garnizoenskerk welkom zijn. Wij zijn blij met dit initiatief.

Ontwikkel een aansprekend gemeentelijk toeristisch beleid waarbinnen religieus erfgoed een van de themalijnen is

Dat hebben we gedaan met onze visie op recreatie en toerisme genaamd 'Verbinden en vertellen'. Verhaallijnen, waaronder die van het religieuze erfgoed, staan daarin centraal om voorzieningen en aantrekkelijkheid op te bouwen. Zo ook de door de stuurgroep aangegeven verhaallijn over de Zuiderwaterlinie.

Bed de gemeentelijke kerkenvisie in, in de gemeentelijke Omgevingsvisie

De Omgevingsvisie is juist bedoeld als de integrale visie op de fysieke leefomgeving. De kerkenvisie is via deze paragraaf allereerst onderdeel geworden van de erfgoedvisie en zal via die lijn ook zijn doorwerking krijgen naar de gebiedsvisies en de Omgevingsvisie.

Daarnaast benoemt de stuurgroep de rechtmatige rol van de gemeente bij monumenten in de vorm van vergunningverlening en toezicht houden. Zij bevelen aan die rol stevig te pakken

Zie daarvoor de paragraaf 'De basis op orde'. De stuurgroep maakt daarbij terecht de opmerking dat in het geval van herbestemming de context van financiële haalbaarheid altijd een belangrijke rol speelt en de gemeente goed het evenwicht moet bewaken tussen haar toezichthoudende rol en de faciliterende rol.

Kloostervisie

Naast de kerkenvisie heeft de stuurgroep voor de gemeente ook een

analyse gemaakt van de (voormalige) kloosters in Oss. Alle voormalige kloosters in Oss zijn herbestemd. Voor de kloosters in Haren en Berghem wordt door de eigenaren momenteel gewerkt aan een nieuwe bestemming. Ook daar past ons als gemeente een actieve, ruimtegevende, faciliterende rol. Vanwege de ouderdom en de omvang van de gebouwen is herbestemming veelal ook hier een ingewikkelde puzzel.

Oss kent in Megen twee levende kloostergemeenschappen. De stuurgroep typeert dat als een unieke situatie, extra nog vanwege de ligging in het historische stadje Megen en de verbindingen daarmee: het 'Assisi van het Noorden'. Het Clarissenklooster is een van de zes unieke kloosters op de lijst van onze Provincie.

Landschappelijk erfgoed

Landschappelijk erfgoed is een belangrijk onderdeel binnen ons erfgoed. Met het project de Meanderende Maas en de Gebiedsvisie Vitaal Buitengebied heeft dit actueel aandacht. We hebben tot nu toe een aantal waarden ervan beschermd in bestemmingsplannen (vooral voor het buitengebied). De komende jaren willen we een beweging maken waarbij we op een meer actieve manier voor bescherming willen zorgen. Vooral door te kijken naar koppelskansen die in ons buitengebied spelen om zo het landschappelijk erfgoed beter zichtbaar te maken. Dit onderwerp speelt een nadrukkelijke rol in de gebiedsontwikkeling van het waterveiligheidsproject Meanderende Maas. Een integraal erfgoedplan (zie punt 1) is daarbij van grote ondersteunende waarde voor de Omgevingsvisie en het Omgevingsplan.

Publieksprojecten

Publieksprojecten zijn belangrijk voor het beleefbaar maken van erfgoed en het betrekken van inwoners en toeristen bij het erfgoed. We willen daarin meer continuïteit aanbrengen. Dit doen we in nauwe samenwerking met monumenteneigenaren, het Stadsarchief

Oss, Museum Jan Cunen, andere culturele instellingen, de heemkundekringen, onze toeristische informatiecentra en externe partners. We zijn daarbij alert op de vele actualiteiten: archeologisch onderzoek aan de Gewandeweg door studenten van de Universiteit Leiden, de nieuwe tentoonstellingen in Museum Jan Cunen over historisch Oss, de publicatie van het boek over de Ravensteinse kelders, herbestedingen van monumenten zoals van het Klooster Nazareth, jubilea zoals van de zusters Clarissen en 100 jaar farmaceutische industrie in Oss, de nationale 5 mei-viering 2022, nieuwe routes zoals de fietsroute 'Tempels langs de Maas' en die van de Stichting Vrijstaat Ravenstein samen met het Routebureau van Visit Brabant, de planontwikkeling van het project Meanderende Maas, promotionele samenwerking zoals met de Maasgemeenten en de Zuiderwaterlinie en de vele initiatieven van particulieren zoals de historische plaatjesactie. We ondersteunen de toeristische informatiecentra en zoeken nadrukkelijker het contact met de scholen in Oss. Daarbij helpt het in de publieksontsluiting dat de Osse media geïnteresseerd zijn in publicaties over de historie en daar aandacht aan besteden in columns, publicaties en reportages.

Middelen

Eerder hebben we al opgemerkt dat de structurele middelen voor erfgoed beperkt zijn. Voor incidentele activiteiten zullen we concrete plannen voorleggen. Daarbij zoeken we intensiever naar externe bronnen waaronder subsidies. Vaak is cofinanciering de sleutel daarvoor. We zijn hiermee de goede weg ingeslagen. Maar als we aan onze ambitie willen vasthouden, zullen we vervolgstappen moeten zetten. Daarbij onderzoeken we ook of nieuwe vormen van verbinding met partners zoals het Stadsarchief Oss en Museum Jan Cunen, en andere gemeenten, ons kunnen helpen om onze erfgoed-inzet naar een hoger niveau te tillen.

Uitvoeringsprogramma

Wat

De basis op orde brengen

Concreet in 2022

- Intekenen van cultuurhistorische elementen (lees: monumenten en landschappelijk erfgoed) van de hele gemeente Oss in het Geografisch Informatie Systeem (GIS) als eerste stap naar een integraal, gedigitaliseerd erfgoedplan
- Aanwijzen van 100 nieuwe monumenten (o.a. de ziekenhuiskapel, post '65 gebouwen op de begraafplaats Hoogen Heuvel, het graf van wachtmeester Hoekman, Stadsvilla's uit de jaren '30 in de stad Oss en boerderijen in Lith)
- Opstarten van de aanwijzing van nieuwe gemeentelijk beschermde stads- en dorpsgezichten. In dit traject verkennen we o.a. of het centrum van Geffen en de paden in Lith kunnen worden aangewezen als gemeentelijk beschermde dorpsgezichten
- Alert blijven en koppelkansen benutten om de de poort (timpaan) van het voormalige Sint Anna-ziekenhuis, in samenspraak met de eigenaar, tijdelijk of structureel een nieuwe bestemming te geven
- Extra middelen ter beschikking stellen voor het collectiebeheer van het Stadsarchief Oss en het Museum Jan Cunen (opgenomen in Programmabegroting 2022-2025)
- Opstellen van een archeologische waardenkaart

Erfgoed laten landen in de gebiedsvisies en vanuudaar in het uiteindelijke Omgevingsplan

Concreet in 2022

- Borgen van erfgoed in de gebiedsvisies 'Stad' en 'Stadjes en Kernen'

Erfgoedprojecten realiseren in het kader van de Meanderende Maas (o.a. terugbrengen bakensbomenstructuur en kademuur en hoornwerk Ravenstein) en verkennen of er in de toekomst meer projecten mogelijk zijn (o.a. landgoedontwikkeling Huis te Dieden en Fort Luttreind)

Waar het past, erfgoed en historie meenemen in participatietrajecten rondom nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen (o.a. uitbreidingswijk aan de westkant van Ussen)

Actielijn(en)

De basis op orde brengen

Beschermen, beheren en behouden

Beschermen, beheren en behouden

Beschermen, beheren, behouden en betrekken

Wie

G

G

G

G

Wat	Actielijn(en)	Wie
<p>Faciliteren van educatieve projecten en (meer) educatie over Osse historie op scholen in de gemeente</p> <p>Concreet in 2022</p> <ul style="list-style-type: none"> - Organiseren van de archeologische Field School voor studenten van de Universiteit Leiden (mei/juni) - Organiseren van een Learning Community Religieus Erfgoed (opgenomen in Programmabegroting 2022-2025) - Waar gewenst, en mogelijk, faciliteren van educatieprojecten van het Stadsarchief Oss.⁶ Denk aan: digitale scheurkalender voor groep 5 t/m 8 met 12 thema's over kunst en erfgoed in de gemeente Oss en het ontwikkelen van educatief materiaal voor de landelijke bevrijding op 5 mei en over Joden in Oss 	<p>Beschermen, beheren, behouden, beleven en betrekken</p>	<p>S</p>
<p>Actief deelnemen aan het nieuwe programma van de Zuiderwaterlinie en dit benutten om de zichtbaarheid van de gemeente Oss te vergroten</p> <p>Concreet in 2022</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bijdragen aan de Herdenking van het Rampjaar door lokale initiatieven aan elkaar en/of de overkoepelende organisatie te verbinden - Plaatsen van informatiepanelen over de Zuiderwaterlinie in Lith - Afronden van de herinrichting van Pad 10 van het Lithse padenplan - Afronden van de lopende onderdelen van de Bolwerkenroute - Versterken van het Zuiderwaterlinieverhaal (gastheren en -vrouwen in het gebied, toeristische informatiecentra) - Verkennen van meer zichtbaarheid voor de Stelling van Lithoijen - Verkennen of er een informatiepunt over de Zuiderwaterlinie kan landen in onze gemeente 	<p>Beschermen, beheren, behouden, beleven en betrekken</p>	<p>S</p>
<p>Faciliteren en/of organiseren van publieks-projecten rondom erfgoed</p> <p>Concreet in 2022</p> <ul style="list-style-type: none"> - Plaatsen van informatiepanelen over de geschiedenis van Huize Nazareth in de openbare kloostertuin van het voormalige klooster in Ravenstein - Waar gewenst, en mogelijk, aansluiten bij het project 'Jan Cunen is van OnSS' dat het Museum Jan Cunen recentelijk is gestart ⁷ 	<p>Beleven en betrekken</p>	<p>S</p>

⁶ Het Stadsarchief Oss wil de regionale geschiedenis voor een breed publiek toegankelijk maken. Dit gebeurt niet alleen door het beschikbaar stellen van archiefbronnen, maar ook door het organiseren van tentoonstellingen, activiteiten en educatieve op het gebied van erfgoed. Een overzicht van de activiteiten is te vinden op hun website: www.stadsarchieffoss.nl.

Wat	Actielijn(en)	Wie
<ul style="list-style-type: none"> - Starten van een nieuwe Ossensia-reeks; een reeks tijdschriften over de historie en archeologie in de gemeente Oss - Realiseren van een volgende rotonde met een historisch thema - Verkennen of er op een passende manier toekomst kan worden geven aan de tentoonstelling Mens en Maasland 		
<p>Kansen benutten om resultaten van erfgoedprojecten en onze verhaallijnen te promoten</p> <p>Concreet in 2022</p> <ul style="list-style-type: none"> - Opstarten van een pilot voor een erfgoedinspiratiebrief die wordt verspreid onder het erfgoedveld 	<p>Beleven en betrekken</p>	<p>G</p>
<p>Kansen pakken/aansluiting zoeken bij terugkerende (landelijke) publieksdagen: Open Monumentendag, Nationale Romeinenweek, Nationale Molendag, Nationale Archeologiedagen, Oerfestival, Maand van de Geschiedenis</p> <p>Concreet in 2022</p> <ul style="list-style-type: none"> - Organiseren van een programma voor de Nationale Archeologiedagen (juni) - Organiseren van een programma voor de Open Monumentendag (september) 	<p>Beleven en betrekken</p>	<p>S</p>
<p>Koppelen van erfgoed met relevante kroonjaren en/of jaarthema's</p> <p>Concreet in 2022</p> <ul style="list-style-type: none"> - Aansluiting zoeken bij de nationale viering van 5 mei in Oss (mei) - Bijdragen vanuit erfgoed aan het themajaar 100-jaar Life Science 	<p>Beleven en betrekken</p>	<p>S</p>
<p>Organiseren van een jaarlijkse bedankdag voor het erfgoedveld</p> <p>Concreet in 2022</p> <ul style="list-style-type: none"> - Organiseren van een bedankdag in het eerste kwartaal van 2022 	<p>Beleven en betrekken</p>	<p>G</p>

Wat

Organiseren van een tussentijdse, jaarlijkse evaluatie van het uitvoeringsprogramma met het erfgoedveld. Tijdens deze evaluatie kleuren we ook samen met het erfgoedveld het programma in voor het jaar daarop

Concreet in 2022

- Organiseren van een eerste evaluatie en vormgeven van een concrete uitvoeringsprogramma voor 2023 in het laatste kwartaal van 2022

Actielijn(en)

Betrekken

Wie

G

Bijlagen De vijf verhaallijnen

1. VONDSTEN EN VORSTEN

Ver voor het begin van onze jaartelling woonden er al mensen in Oss. Streken zoals het Maasland, waar zand en klei elkaar raken, zijn al eeuwen aantrekkelijke plaatsen om te wonen. De Maas zorgde hier voor vruchtbare weidegronden, terwijl de hogere gebieden bos en beschutting boden. De bewoners begroeven hier ook hun doden in paalgraven. Een daarvan, het Vorstengraf, is met een doorsnede van maar liefst 53 meter de grootste grafheuvel van Nederland! Daarin werd in 1933 een uniek kromgebogen en met goud ingelegd zwaard gevonden.

Dit prehistorische landschap ten zuiden van de stad Oss is gereconstrueerd en laat bezoekers nu weer ervaren hoe het er hier uitgezien moet hebben, duizenden jaren geleden. Sinds de vondst van het kromgebogen zwaard kent Oss een rijke opgravingsgeschiedenis. In een groot deel van Oss zijn sporen teruggevonden van bewoning uit de steen-, brons- en ijzertijd. De vondsten verschillen van vuurstenen werktuigen en aardewerk scherven tot plattegronden van hele boerderijen. Ook langs de Maas zijn sporen van oude bewoning teruggevonden. Uit de prehistorie en uit de Romeinse tijd. Zo zijn bij baggerwerkzaamheden in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw grote blokken tufsteen en kalkstenen ornamenten teruggevonden. De rijkversierde steenfragmenten en de afmetingen van de blokken doen vermoeden dat bij Kessel misschien wel de grootste en meest monumentale tempel van Romeins-Nederland heeft gelegen! Belangwekkende andere vondsten die werden gedaan door amateurarcheologen tijdens het baggeren, waren zo'n 650 menselijk botten en een groot aantal wapens: zwaarden, helmen speer- en pijlpunten en nog veel meer. Een deel van de botten was lelijk toegetakeld. In één schedel is duidelijk een gat van een pijlpunt te zien. Op basis van deze vondsten en het door Julius

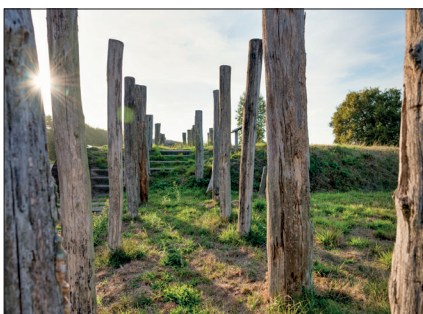
Caesar geschreven boek 'Over de oorlog in Gallië' denken archeologen dat Julius Caesar hier in het Maasland in 55 voor Christus in een zeer gewelddadige strijd verwickeld was met twee Germaanse stammen: de Tencteren en Usipeten.

Het gereconstrueerde Vorstengraf van Oss.
De grootste grafheuvel van Nederland.

Veel Osse vondsten behoren tot de topstukken van het Rijksmuseum van Oudheden. Zo ook het krom gesmede zwaard van Oss met situla.

Paalgraven (Zevenbergen) een gereconstrueerd prehistorisch landschap ten zuiden van de stad Oss.

Drijvende ijertijdboerderij in wijkpark de Strepen in 2018.

Baggervondst uit de Maas: een toegetakelde schedel uit de Romeinse tijd. Was Julius Caesar hier?

Oss kent een lange opgravingsgeschiedenis. Amateurarcheologen vinden tempelstenen langs de Maas bij Kessel.

Een van de heuvels op Paalgraven werd ooit gebruikt als Galgenberg van het Land van Ravenstein. Een reconstructie van de Galgenberg is in 2018 geplaatst.

Een metershoge reconstructie van het krom gesmede zwaard van Oss prijkt na een grootse opening in 2019 op de rotonde voor Museum Jan Cunen op de toegangsweg richting het centrum. Bij het zwaard is door het Stadsarchief Oss een project gemaakt voor basisscholen: Rondom het zwaard van Oss. Een aantal van de deelnemende scholen heeft een mini-situla, een soort tijds capsule, begraven onder het kunstwerk midden op de rotonde. Leerlingen hebben hierin spullen gestopt die nu belangrijk voor hen zijn, en die de archeologen van de toekomst weer op kunnen graven. Ook wethouder Johan van der Schoot en de ontwerpers van het kunstwerk, Sjef Hoogstede en Julie Wulfhorst, hebben een situla begraven.

Oss is een van de grootste opgravingslocaties van Nederland, zelfs van West-Europa. Nog steeds doet de Universiteit van Leiden hier opgravingen.

Hier zijn de archeologen aan het werk bij Paalgraven.

Bijbehorend educatieprogramma 'Rondom het zwaard van Oss' gemaakt door het Stadsarchief Oss uit 2019. Het Stadsarchief Oss heeft diverse lespakketten beschikbaar over het Osse archeologische erfgoed, bijvoorbeeld over de ijzertijd en Romeinse tijd (2019).

Bijbehorende glossy over de rotonde, het zwaard van Oss, het Vorstengraf en Paalgraven (2019).

De tempelstenen van de tempel van Kessel zijn gescand in 3D door bureau Archeo3D en voor het eerst online toegankelijk gemaakt tijdens de Romeinendagen in 2020.

De tentoonstelling Bagger! in Museum Jan Cuné met baggervondsten uit Kessel (2018-2019).

De publicatie 'Onder Oss: een archeologisch verhaal' over 45 jaar archeologisch onderzoek in Oss, geschreven door onze voormalige stadsarcheoloog Richard Jansen en Evert van Ginkel, werd tijdens de archeologiedagen in 2019 voor het eerst gepresenteerd aan het publiek in Museum Jan Cunen.

Informatiepaneel van de nieuwe recreatieve fietsroute 'Tempels langs de Maas'. Gerealiseerd in samenwerking met gemeente Den Bosch. De fietsroute is in het voorjaar van 2021 geopend

2. KERKEN EN KLOOSTERS

De mensen die in deze streek hun thuis hadden én hebben, beleefden én beleven hier ook hun spiritualiteit. De prehistorische Maaslanders begroeven hun doden op de hogere zandgronden onder grafheuvels. Met de Romeinen kwam een andere geloofsbeleving die ook zijn tekenen heeft nagelaten. Hierna volgde de kerstening (het historisch bekeren, vaak massaal, van niet-christelijke volkeren tot het christendom) van deze streek. Rond het jaar 1000 had het christendom vrijwel overal zijn intrede gedaan. Praktisch ieder dorp in het Maasland had in die tijd die tijd een kerk. De toren van de Sint-Jan de Doperkerk van Neerlangel, gebouwd in de elfde eeuw, is zelfs de oudste overgebleven romaanse toren van Noord-Brabant.

Met de Reformatie en de Nederlandse Opstand in de zestiende eeuw, kwamen de geloofsstrubbelingen ook naar deze regio. Pas na de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) brak een periode van relatieve rust aan. Brabant viel nu echter wel rechtstreeks onder de Staten-Generaal in Den Haag, die bepaalden dat hier alleen het protestantse geloof beleden mocht worden. In dit nieuwe 'Staats-Brabant' werden de kerken van de katholieken afgenomen en overgedragen aan de protestanten. De katholieken waren voortaan aangewezen op schuilkerken, of ze gingen naar het Land van Megen of het Land van Ravenstein. Dit waren onafhankelijke ministaatjes waar in de zeventiende en achttiende eeuw wel geloofsvrijheid voor de katholieken was. Verschillende kloosterordes uit het 'bezette' deel van Brabant vestigden zich dan ook in deze vrije gebieden. De Sint-Annakapel van Koolwijk aan de grens met het 'bezette' Staats-Brabant werd in die tijd veel bezocht. De grote kloosterdichtheid die we nu nog kennen in deze eens onafhankelijke landjes is een direct gevolg van de geloofsvrijheid die er vroeger was. In Megen zijn tot op de dag van vandaag zelfs nog twee kloosterorden actief.

Toen de Fransen onder Napoleon rond 1800 hier de baas waren, werden de kerken weer teruggegeven aan de katholieken. De negentiende eeuw was in meerdere opzichten een tijd van herwonnen geloofsvrijheid. De opbloei van het katholicisme in een periode die we nu het 'Rijke Roomse Leven' noemen, drukte zijn stempel op onze geschiedenis en onze omgeving. Veel middeleeuwse dorpskerken werden in de tweede helft van de negentiende eeuw omgevormd tot kerken. De horizon van het Maasland is daarom bezaaid met negentiende-eeuwse kerkspitsen. Het katholicisme was alom aanwezig. Van het tafelgebed, de krant en de school, tot de vakvereniging en de sportclub. Ook de vrije tijd werd ingevuld langs katholieke lijn, met feesten die tot op de dag van vandaag in deze regio erg populair zijn: het carnaval en de kermis. Al is de religieuze component van beiden tegenwoordig ontegenzeggelijk een stuk minder prominent.

Ook de joodse gemeenschap is voor deze regio van betekenis geweest. Verschillende van de grote Osse fabrieken zijn ontstaan uit Joodse familiebedrijven. In Lith en Oss hebben jaren synagogen gestaan. De Tweede Wereldoorlog heeft echter ook in deze streek de Joodse bevolking zwaar getroffen. In de gemeente Oss staat nog een synagoge, al is deze niet meer als geloofshuis in gebruik, en er zijn twee joodse begraafplaatsen te vinden: een aan de Hescheweg en een aan het Kraaijeven. Die laatste is mogelijk zelfs de oudste joodse begraafplaats van Noord-Brabant.

In getallen: in Oss staan er 34 kerken, 18 kapellen, 20 pastorieën en 19 (op 2 na voormalige) kloosters. Van al die gebouwen zijn er 39 Rijksmonument (waarvan 20 kerken en 5 kloosters), 33 gemeentelijk monument (waarvan 6 kerken en 9 kloosters) en 1 archeologisch monument. In de door een exter

ne stuurgroep opgestelde kerkenvisie (2020) en kloostervisie (2021) wordt hier nader op ingegaan.

De Sint-Annakapel van Koolwijk. Ooit een toevluchtsoord voor katholieken uit Staats Brabant, vandaag de dag nog steeds een bedevaartsoord.

De Sint Luciakerk in Ravenstein, gebouwd in 1735, is de enige Nederlandse kerk in Nederduitse barokstijl buiten de provincie Limburg. De bouw werd gefinancierd uit de opbrengsten van 'de Ravensteinse Loterij'.

De Garnizoenskerk in Ravenstein. Hoewel het Land van Ravenstein onafhankelijk was, was er wel een overeenkomst met de Staten-Generaal van de Nederlandse Republiek. Zij mocht er een garnizoen huisvesten dat kon optreden tegen invallende Spaanse troepen. Dit protestantse garnizoen had behoefte aan een eigen kerk.

Mogelijk is het Willibrordusputje, waar ooit een Willibrordusboom en een kapel stonden, een oeroude religieuze plek. Nog in 1840 kwamen mensen van heinde en verre hierheen om te bidden onder de eikenboom en water uit de put te drinken. Dat hielp onder andere tegen koorts, zo werd beweerd.

Broeder Everardus Witte (1868 -1950), beter bekend als het 'Heilig Bruurke', was portier in het Franciscanerklooster en verbleef in dit klooster tot aan zijn dood. Hij had een eenvoudige levenswijze en kwam vooral in zijn gebeden op voor de onderkant van de gemeenschap. Na zijn dood werd hij daarvoor vereerd met een eigen kapel, waar nu nog dagelijks mensen in zijn mouwen of kraag een briefje met een wens achterlaten. Deze briefjes worden door de franciscanen betrokken in de eucharistievieringen.

Het franciscanenklooster in Megen met de liturgische kloostertuin 'Hof van Lof'. Het klooster werd gesticht in 1648 nadat de Franciscanen in 1629 Den Bosch moesten verlaten na de capitulatie van de stad.

Het slotklooster 'Sint-Josephberg' van de clarissen in Megen. In 1717 vonden de Clarissen onderdak in Megen nadat zij uit Boxtel werden verdreven. Zij begonnen in 1721 met de bouw van het klooster. Het werd gebouwd op de fundamenten en binnen de gracht van het voormalige kasteel van de graven van Megen, dat in 1581 verwoest werd.

In 1727 eigende de Republiek zich de inkomsten van het klooster toe, waarop de zuster nieuwe inkomstenbronnen moesten zoeken. Een daarvan was vanaf 1766 een hostiebakkerij. Dit doen de zusters tot op de dag van vandaag.

De Sint-Jan de Doperkerk in Neerlangel heeft de oudste overgebleven romaanse toren van Noord-Brabant. Deze stamt uit de elfde eeuw.

De Sint-Michaëlkerk in Dennenburg met bouwfasen daterend van de elfde tot de zestiende eeuw.

De Carnavalsmis. Het wordt tegenwoordig vaak vergeten, maar van origine is carnaval een katholiek feest.

Het Toorts Initiatief. Inwoners konden hun verhalen over religieus erfgoed delen door deze in reizende schatkisten te doen. Onderdeel van het Europees jaar van het cultureel erfgoed 2018. Project van The European Network of Historic Places of Worship.

Open Kerkendag in Oss (2019).

Publicatie 'Religieus erfgoed in het Maasland' tijdens de Open Kerkendag 2019.

3. VAN BOERENGAT TOT INDUSTRIESTAD

De unieke combinatie van het hoger gelegen Oss – het centrum van de stad heet niet toevallig ‘de Heuvel’ – te midden van vruchtbaar rivierland, zorgde voor een levendige handel in vee en boter. Daaruit ontstond in de negentiende eeuw een industriële bedrijvigheid die Oss zou omvormen van een slaperig boterdorp tot een echte industriestad, waar producten als margarine en conserven werden bedacht en in productie genomen. In Oss zijn nog enkele fysieke overblijfselen te zien uit deze industriële bloeitijd, zoals de botervilla’s aan de Molenstraat, het voormalige hoofdkantoor van de margarinefabriek aan de Kruisstraat en de kantoorvilla van tapijtfabriek Bergoss.

Maar Oss en omgeving werden ook extreem afhankelijk van die industrie en daardoor kwetsbaar. Toen de fabrieken van Van den Bergh in 1891 naar Rotterdam vertrokken – ze hadden behoefte aan een grote haven - brak voor de stad en de regio een periode van werkloosheid en armoede aan. Hetzelfde gebeurde enkele decennia later,

toen in de crisistijd van de jaren dertig ook Jurgens vertrok. Brandstichtingen, inbraken, moorden; ‘Oss’ kwam gelijk te staan aan criminaliteit. De Bende van Oss is in heel Nederland bekend. Deze periodes hebben de naam van de stad geen goed gedaan. Philips vulde het gat weliswaar in door het fabrieksterrein van Jurgens over te nemen, maar ‘Donker Oss’ was geboren.

Na de Tweede Wereldoorlog bleef het imago van Oss problematisch. Hier was toch niets om trots op te zijn? Het hielp voor het aanzien van de stad natuurlijk niet dat een markant gebouw zoals het stadhuis met boterwaag op de Heuvel in 1921 was gesloopt. Oss had überhaupt al weinig middeleeuwse panden door de grote stadsbrand van 1751, maar ook de overige kenmerken van de middeleeuwse stad waren voor de oorlog een voor een opgedoekt: de Bossche Poort, de Graafsche Poort en de stadgracht waren allemaal verdwenen. Alleen in straatnamen als Burchtplein, Oostwal en Hooghuisstraat leeft deze middeleeuwse stadsgeschiedenis voort.

De sheddaken in Oss. Ooit spinden hier de weefgetouwen en ratelden de stoommachines van de tapijtfabriek Bergoss, nu is dit terrein omgevormd tot een wellness, zes woningen en een stadspark.

We zouden het vandaag de dag bijna vergeten: hoe afhankelijk we zijn van de opbrengst van het platteland. Graan, groenten, vlees en melkproducten vormen de basis van ons dagelijks voedsel. Tegenwoordig komt ons eten van heinde en ver, maar vroeger was dat heel anders. De eerste boeren die zich in de huidige gemeente Oss vestigden zorgden in de vroegste perioden voor zichzelf en later voor de voedselvoorziening van hun directe omgeving. Zij werden zo voor de stedelingen een belangrijke bondgenoot. De boeren van het platteland en de handelaren en ambachtslieden uit de stad konden in elkaars behoeften voorzien. De tentoonstelling ‘Zonder boer geen voer! Archeologische vondsten uit 5000 jaar boerenverleden’ liet aan de hand van enkele recente opgravingen in de gemeente Oss zien hoe de scheiding tussen voedselproducenten en -consumenten is ontstaan en hoe het ‘boeren’ in de afgelopen 5000 jaar veranderde. De tentoonstelling was een samenwerking tussen het Stadsarchief Oss, de Universiteit Leiden en de gemeente Oss. Rondom de tentoonstelling waren diverse activiteiten georganiseerd, zoals een lezing en een cursus in samenwerking met de Volksuniversiteit Oss. Voor alle bezoekers was er een gratis tentoonstellingsboekje. De tentoonstelling was in 2012 te zien in het Stadsarchief Oss en het jaar daarop, in 2013, in de hal van het gemeentehuis in Oss. Daarna heeft de tentoonstelling langs diverse plekken gereisd.

Dat er in Oss in de jaren van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog bijzondere gebouwen van de Bossche School werden gebouwd, viel niet echt op; de nieuwe sloopwoede van de jaren zestig trok veel meer aandacht. In dat decennium sneuvelden onder meer het protestantse kerkje en de pastorie op het Walplein en het oude postkantoor aan de Molenstraat.

Toch kreeg Oss toen ook bijzondere nieuwe bouwwerken binnen zijn grenzen. Zo is hier aan het Heschepad nog steeds een van de weinige atoomschuilkelders te vinden uit de Koude Oorlog. Waar deze ruimtes in de rest van het land vaak zijn herbestemd, is de Osse schuilkelder nog volledig intact, compleet met lucht- en waterfilters, noodbedden en lange rijen wastafels en toiletten, bedoeld voor de duizenden Ossenaars die daar tijdens een eventuele aanval met kernwapens hadden moeten schuilen.

Voormalig kantoorpand van tapijtfabriek Bergoss. Gebouwd in 1919 in opdracht van de gebroeders Van den Bergh, naar ontwerp van de architect Oscar Leeuw.

Aan de huidige monumenten van Oss lees je dan ook niet af dat je te maken hebt met een eeuwenoude stad. Maar Oss heeft nog steeds voldoende zichtbare en zeer herkenbare historie in zich. Het is juist de industriële groei die Oss zijn karakter heeft gegeven. Merknamen als Zwanenberg, Unilever en Unox of een uitvinding zoals de anticonceptiepil; zonder al die Osse bedrijvigheid en innovatie zouden ze nooit zijn ontstaan. Oss werd zo een stad waar de mouwen worden opgestroopt, hard wordt gewerkt, de waarheid wordt gesproken en schijnheiligheid niet wordt geduld.

Nu is de Groene Engel al jaren een cultuurpodium, maar ooit was dit het hoofdkantoor van de margarinefabriek van Anton Jurgens, later werd het gebouw een Philips kantoor. Het gebouw is ontworpen door Charles Estourgie en met de bouw werd in 1912 begonnen.

De families Jurgens en Van den Bergh groeiden in de negentiende eeuw uit tot grote handelaren in boter en margarine. De fabrikantenvilla's aan de Molenstraat in Oss herinneren aan de rijkdom van deze twee families.

In 1962 bracht de farmaceutische fabriek Organon de anticonceptiepil Lyndiol op de markt. De introductie van 'de pil' was baanbrekend en ging niet zonder slag of stoot.

Het leerlooierijhuisje van Ravenstein: het laatste overblijfsel van de voormalige 'Stoom en Schoenlederfabriek Firma Ignaat Suermondt' en het enige restant van de 19e-eeuwse industriële bebouwing op de stadswal van Ravenstein. De restauratie werd in 2008 opgeleverd.

'Ter herinnering aan het noodlottig jaar 1893' staat op een van de beelden naast de Grote Kerk in Oss. Toen Van den Bergh in 1891 zijn margarinefabriek naar Rotterdam verplaatste, nam de werkeloosheid toe en groeide de criminaliteit. Wachtmeester Hoekman zat de daders op de hielen en maakte zich zo gehaat in Oss dat hij op 26 maart 1893 werd doodgeschoten.

Maar liefst tien molens kleuren ons landschap. Een karnrosmolen in Demen en negen windmolens. Maar liefst zeven van deze windmolens zijn nog steeds maalvaardig. Dankzij zeer betrokken vrijwilligers blijven onze molens draaien.

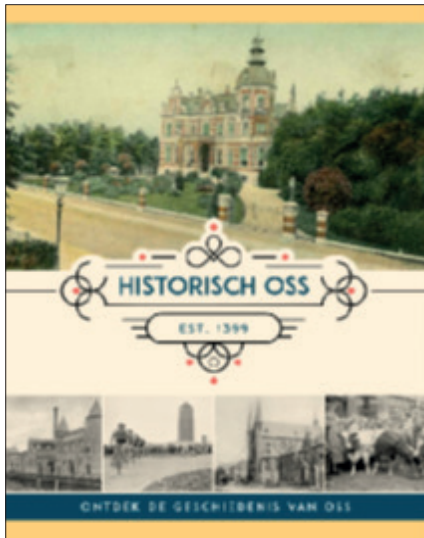

In het Osse buitengebied staan vele historische boerderijen

Het Stadsarchief Oss maakt regelmatig tentoonstellingen over de stad Oss en haar industriële verleden. Zo ook de tentoonstellingen 'Of je worst lust' en 'Bergoss- werken bij de 'wattenjood'

Het Stadsarchief Oss heeft veel erfgoedprojecten voor het onderwijs. Een van de grootste activiteiten is de jaarlijkse stadstocht voor groep 5. Leerlingen maken kennis met het begrip erfgoed en met het archief. Ze lopen met een speurtocht door Oss en komen hier acteurs in historische rollen tegen. De tocht heeft elk jaar een ander thema, zoals archeologie, industrie, monumenten. Hier leert de acteur de leerlingen weven op het Tapijtplein. Foto: Stadsarchief Oss.

Stadsarchief Oss werkte met veel plezier mee aan het boek 'historisch Oss', een initiatief van Jumbo van Bergen in Oss met foto's uit de collectie van het stadsarchief. De ruilmiddagen en -avonden om het boek compleet te maken, waren een groot succes.

In de documentaire reeks 'Gelukkig hebben we de foto's nog' op DTV vertelt historicus en stadsarchiefmedewerker Jurgen Pigmans ons hoe de stad Oss en de omliggende kernen er vroeger uitzagen.

'Plein van de Ambachten' aan de Oostwal is een eerbetoon aan de arbeiders die Oss als industriestad op de kaart hebben gezet. Een initiatief van Stichting De Werkers van Oss (2020).

Grafrestauraties en herdenking wachmeesters Hoekman en Mintjes in 2018.

Historie keert terug in het centrum van Oss met de op de oude koekfabriek geïnspireerde gevels van het nieuwe Wal Kwartier.

4. STRIJD MET HET WATER

De Maas was vroeger een onrustige rivier. De vele bochten in haar stroom stuwden de rivier op en zetten het omringende land onder water. Vanaf de dertiende eeuw werd de Maas echter stap voor stap bedijkt. Door die Maasdijken raakte het riviergebied ook directer verbonden met de hogere zandgronden. Om water uit het gebied af te voeren werden er al in de middeleeuwen sloten gegraven. De meest herkenbare en nog steeds zichtbare daarvan is de Hertogswetering. Al in 1309 mondde deze stroom via een sluis bij Gewande uit in de Maas. Ook bij Haren, Oss en Oijen kwamen sluisen. Voor het onderhoud hiervan ontstonden al in de middeleeuwen waterschappen. Het op een na oudste waterschap was 'Polder Het Hoog Hemaal'. Deze werd gesticht in 1325 en besloeg het lage gebied ten noorden van Oss.

Toch bleef de Maas tot in de vorige eeuw haar stempel drukken op het leven en werken van de inwoners van deze streek. Het merendeel van de rivier was weliswaar bedijkt, maar om de druk verder westwaarts in de winter niet al te veel te laten oplopen, was er bij Beers een soort noodvoorziening ingericht: de Beerse Overlaat. Daar kon het Maaswater bij een hoge stand alsnog over de dijk stromen, verder naar het westen, het Maasland in. Dit zorgde aan het einde van de rivier, nabij Rotterdam, weliswaar voor verlichting, maar bracht onze regio toch nog regelmatig veel ellende. In het Maasland waren verschillende dwarsdijken aangelegd, die haaks op de rivierdijken stonden. Deze dwarsdijken konden dan het water van de Beerse Maas – zoals de stroom rivierwater van de Beerse Overlaat werd genoemd – toch nog enigszins tegenhouden. Voor de meer oostelijk gelegen dorpen en polders betekende dit echter dat zij het vaakst en ook het langst onder water bleven staan, terwijl hun westelijke burens wel droge voeten hielden. Het doorsteken

van de dwarsdijken door naburige dorpen was daarom vroeger regelmatig aan de orde. Zo regelmatig, dat er zelfs marechaussee werd gestationeerd om de dwarsdijken te beschermen, bijvoorbeeld bij de Groenendijk in Haren. Een ander uniek overblijfsel van de wijze waarop de inwoners van deze streek leefden met het water zijn de Lithse paden. Deze paden lagen net iets hoger dan de rest van het land en de tuinen. Ze boden de inwoners van de Maasdorpen een snelle én droge route naar voor hen belangrijke plekken, vooral wanneer de Maas overstroomde.

De Maas is al eeuwen een grens. Dat was het tijdens de middeleeuwen, toen de hertogen van Brabant en Gelre regelmatig met elkaar in conflict waren en aan weerszijden van de rivier vestingen en kastelen lieten bouwen. Veel van die versterkte locaties behoren inmiddels tot het verleden, maar bij Dieden zijn de contouren van de voormalige kasteelgracht nog te zien en bij Oijen staat ook het voorgebouw van het kasteel nog overeind.

De Zuiderwaterlinie heeft tevens haar sporen nagelaten in Oss en omgeving. Deze verdedigingslijn van vestingsteden, forten en gebieden die onder water konden worden gezet, werd in de zeventiende en achttiende eeuw opgezet om Holland te beschermen tegen buitenlandse invallen. Dit lint van militaire werken liep van Grave in het noordoosten van Brabant helemaal tot aan het zuidwesten van ons land. Bij Lithoijen werd Fort Luttereind aangelegd en ook Megen en Ravenstein waren als onafhankelijke vestingsteden van belang voor de geschiedenis van deze linie. In Ravenstein lagen bijvoorbeeld Hollandse troepen geleverd, iets dat nog terug te zien is in de naam van de daar gebouwde Garnizoenskerk.

De Maas kent ook recentere geschiedenis. In de jaren '30 is de Maas bij Oss

vergaand gekanaliseerd. Waarbij de oude armen grotendeels bewaard zijn gebleven als onderdeel van de uiterwaarden. Ook nu staan we op het punt nieuwe geschiedenis aan de Maas toe te voegen. In de vorm van projecten die het achterliggende gebied van onze regio veiliger gaan maken voor het overstromingsrisico door de Maas. Het project Meanderende Maas is daar het eerste project van in onze gemeente. Het mooie is dat we dit project ook gebruiken om oudere geschiedenis weer meer zichtbaar te maken. Zoals bij Ravenstein en mogelijk ook bij Lithoijen (Fort Luttereind). Ook de zo kenmerkende Bakenbomen krijgen een nieuwe toekomst.

Kanonnen en bolwerken op de kade bij Ravenstein. De bolwerken werden in 1999 teruggebracht

Het Philips van Kleefbolwerck (anno 1509) naar Italiaans model. Het bolwerk in Ravenstein is in de jaren 2011-2016 gerestaureerd en is als zodanig uniek in Nederland.

De stadsmuren van Megen met maar liefst vier stadspoorten werden gebouwd in 1386. Alleen de gevangentoren is nog over. Ooit vormde deze toren samen met een andere toren, de gevangenpoort. Megenaren bewaakten hun gevangenen 'op den poort'.

Van de drie stadspoorten die Ravenstein ooit had, zijn er nog twee over: de Kasteelse Poort en de Maaspoort.

Het Osse landschap kent uit het verleden nog steeds een aantal belangrijke dwarsdijken zoals de Kepkensdonkdijk, Ossemeerkade, Erfdijk en Groenendijk. Vooral bij de Groenendijk tussen het graafschap Megen en het land van Ravenstein ontstonden problemen. Inwoners van Deursen en Dennenburg wilden het rivierwater op hun akkers kwijt en probeerden de dijk door te steken. Hierdoor kwamen ze in conflict met hun Harense burens.

Lith en de omliggende kernen kennen eeuwenoude, unieke padenstelsels. Een aansluiting van woonpaden, kerkpaden en tussendoorweggetjes. De woonpaden zijn van middeleeuwse oorsprong en kenmerken zich doordat de voorzijden van de woningen zijn gericht op het pad, met daartegenover een 'overtuin'. Deze paden dienden soms als vluchtwegen bij hoogwater wanneer de Beerse Overlaat overstromde

Om water uit het gebied af te voeren werden al in de middeleeuwen sloten gegraven. Al in 1309 stroomde de Hertogswetering via een sluis bij Gewande uit in de Maas. Ook bij Haren, Oss en Oijen kwamen sluisen. Voor het onderhoud ontstonden in de middeleeuwen waterschappen. Het op een na oudste waterschap uit 1325 was 'Polder Het Hoog Hemaal'. Dat besloeg het lage gebied ten noorden van Oss

Wat nu kasteel van Oijen heet, is eigenlijk de voorburch van het vroegere kasteel. De twee lage hoektoren zijn de oudste onderdelen van het huidige complex en stammen uit de zestiende eeuw.

Philips van Kleefbolwerck

Zuiderwaterliniezing door Jos Cuijpers (2019).

De reizende tentoonstelling 'Mens en Maas' gaf een kijkje in het rijke verleden van het gebied en legde een verbinding met waterveiligheid in de toekomst (2020-2021).

Kanonnen op de dijk bij Megen. Geplaatst dankzij de heemkundekring van Megen. Onthuld bij Open Monumentendag 2019.

De vestingsteden autoroute (2020).

5. OORLOG EN VREDE

Oss lag ooit aan het front. De hertogen van Brabant en Gelre streden in de middeleeuwen geregeld met elkaar. Eerst mochten de Ossenaren daarom ter bescherming een kasteel bouwen en in 1399 werd de plaats zelfs een officiële stad. Dat betekende echte verdedigingswerken zoals wallen, een gracht en stadspoorten. Het kasteel verloor daarna vrij snel zijn functie.

Dat Oss ooit een kasteel had, was voor flink wat inwoners van de tegenwoordige stad dan ook een grote verrassing. In geschiedkundige bronnen werd weliswaar melding gemaakt van een versterkt huis, maar waar dit dan precies gelegen moest hebben, wist niemand meer. Tot er op 5 mei 1994, bij de graafwerkzaamheden voor een nieuwbouwproject, middeleeuwse bakstenen werden gevonden. En zelfs de contouren van een heuse hoektoren!

Ook in de daaropvolgende eeuwen kreeg Oss zijn portie oorlogsgeweld te verduren, zoals tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Als hoofdplaats van het kwartier Maastrand van de Meierij lag de stad toen in het frontgebied van de strijd tegen de Spanjaarden. De schutterij van Oss deed dappere pogingen om vanuit de toren van de middeleeuwse Sint-Willibrorduskerk – de voorloper van de huidige Grote Kerk – en de versterkte omgeving er omheen de stad te verdedigen. Met wisselend succes. De ene keer werden vijandige troepen verdreven, de andere keer dolven de verdedigers het onderspit. Met brandstichtingen, plunderingen en erger tot gevolg.

Anderhalve eeuw later kwamen de Fransen ons land bezetten. Door toedoen van de Fransen kwam er zeker meer democratisering in Oss en de katholieken kwamen weer in het bezit van hun kerkgebouw, dat tijdens de voorgaande eeuwen vanuit Den Haag aan de protestanten was toegewezen.

In 1814, niet lang voordat de Franse keizer Napoleon bij Waterloo verslagen zou worden, werd Oss vervolgens mede door Russische kozakken bevrijd van de Franse overheersing.

Een dikke eeuw later zat Oss vol met vluchtelingen. Het waren mensen die huis en haard hadden achtergelaten en naar Nederland waren vertrokken, weg van het oorlogsgeweld in hun thuisland: België. Onze zuiderburen werden in 1914 namelijk onder de voet gelopen door de opstomende Duitse strijdtroepen. Al bleef Nederland neutraal, de Eerste Wereldoorlog kwam door al die Belgische uitwijkelingen toch angstig dichtbij.

Tussen 14 en 18 oktober 1914 bereikte het aantal vluchtelingen in Oss zijn piek, toen er aan 385 Belgen onderdak werd geboden. Op dat moment had de stad ruim 9.200 inwoners. Het aandeel

De struikelstenen, of 'Stolpersteine', zijn bedacht door de Duitse kunstenaar Gunter Demnig. Deze stenen zijn een herinnering aan alle slachtoffers van het nationaalsocialisme in de Tweede Wereldoorlog. Zoals de Joden, Sinti, Roma en andere groepen die werden vervolgd. In het boek 'Stilstaan bij de Struikelstenen in Oss' zijn de adressen geordend naar hun volgorde in de vier rondwandelingen. In totaal liggen er 263 struikelstenen in Oss.

Tijdens de Koude Oorlog moesten er ook in Nederland schuilkelders komen om de bevolking te beschermen tegen een atoomaanval. Zo werd in 1982 onder het appartementencomplex aan het Jurgensplein een schuilkelder gebouwd. Goed voor het onderdak van 3.800 personen om twee dagen in te overleven.

vluchtelingen in de Osse bevolking lag toen dus op dik 4%. Wanneer het huidige Oss eenzelfde percentage vluchtelingen zou opvangen, gaat het om zo'n 2.400 mensen.

In de eerste helft van 1915 vertrok het gros van de miljoen Belgische vluchtelingen weer uit de zuidelijke provincies. De meeste keerden terug naar hun bezette vaderland, aangezien het front zich enigszins had gestabiliseerd. De rest, in totaal zo'n 100.000 vooral onvermogen Belgen, bleef de gehele Eerste Wereldoorlog in Nederland, in grootschalige opvangkampen die functioneerden als een soort van dorpen. Het dichtstbijzijnde vanuit Oss was "Vluchtoord Uden".

De grote bereidheid in Oss om oorlogsvluchtelingen op te vangen nam in 1915 snel af. De fraters van het Sint Nicolaasgesticht deden hun beklag over de vluchtelingen "die zoveel van ons verschilden in hun opvatting van reinheid, welvoegelijkheid, godsdienst". Dit soort klachten over culturele verschillen kwam in Nederland meer voor. De Belgische vrouwen gingen bijvoorbeeld mee naar de kroeg. En als hun baby gezoogd moest worden, deden ze dat gewoon in

het openbaar. Iets dat in het toenmalige Noord-Brabant ondenkbaar was.

Megen en Ravenstein

De vestingstadjes Megen en Ravenstein hebben ook beiden een verhaal over oorlog en vrede. Een tijd lang was de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1795) namelijk van mening dat Megen tot haar grondgebied behoorde, maar het vestingstadje legde zich daar niet zo eenvoudig bij neer en vocht dat standpunt met succes aan. Zo bleef de onafhankelijkheid van het Graafschap Megen, en de status van katholiek toevluchtsoord, nog zeker anderhalve eeuw gewaarborgd. Het is dan ook niet vreemd dat Megen tot op de dag van vandaag twee actieve kloosterorden huisvest: de clarissen en de franciscanen.

Het Land van Ravenstein viel tijdens de uitbouw van de Zuiderwaterlinie onder het gezag van een Duitse heerser. De Republiek betwiste dit niet, maar wist wel een afspraak te maken waardoor ze een eigen garnizoen mocht legeren binnen de muren van de vesting Ravenstein. Die protestantse jongens konden uiteraard niet naar de katholieke kerk. En dus werd een eigen Garnizoenskerk

gebouwd, die nu nog steeds in Ravenstein te vinden is.

Als gemeente vormt Oss dus een bijzondere schakel in de totale keten van de Zuiderwaterlinie. Een schakel met een eigen verhaal, dat dit deel van de linie ook een geheel eigen kleur geeft.

De Tweede Wereldoorlog

'In Oss is niet veel gebeurd', wordt wel eens gezegd wanneer de Tweede Wereldoorlog aan bod komt. Toegegeven, Oss is niet grootschalig gebombardeerd en ook niet geëvacueerd. Massale vergeldingsmaatregelen van de bezetter zijn de inwoners van de stad bespaard gebleven. Net als een Hongerwinter die boven de grote rivieren voor veel leed zorgde. Maar uiteraard ging de oorlog niet geruisloos aan Oss en omgeving voorbij.

De aanloop naar de Tweede Wereldoorlog getuigde hier, net als in het hele land, nog wel van een naïeve neutraliteit. Nederland had zich tijdens de Eerste Wereldoorlog afzijdig weten te houden, dus die positie zou nu ook wel weer gerespecteerd worden, zo was de verwachting. Of liever: de hoop. De dreiging van het steeds verder mili-

tariserende Duitsland van Adolf Hitler bracht echter ook bij ons eind jaren 30 een mobilisatie op gang. Oss liep in september 1939 uit om de Nederlandse troepen door de Molenstraat te zien marcheren. Kloeke jongens, maar met hopeloos verouderd materieel. De Nederlandse neutraliteit zou niet veel later worden geschonden. Aan de bijbehorende naïviteit kwam ruw een einde.

Joodse Ossenaren

Toch hebben de meeste Ossenaren van de Duitse inval in de meidagen van 1940 en de daaropvolgende bezettingsjaren weinig gemerkt. De stad was strategisch gezien niet van groot belang, al waren de voedsel fabrieken uiteraard ook voor de Duitse oorlogsmachine interessant. Een specifiek deel van de lokale gemeenschap werd echter wel degelijk hard getroffen tijdens de bezetting: de Osse joden. Van de honderden joodse inwoners van de stad overleefden slechts zo'n tachtig personen de oorlog.

Market Garden

De bevrijding van Oss vond plaats in het kielzog van operatie Market Garden, het geallieerde plan om met luchtlandingsstroepen de bruggen over de grote rivieren te veroveren en zo een directe toegang tot Duitsland te creëren. De vliegrouete liep praktisch over Oss en de hele stad zag op 17 september 1944 de honderden Amerikaanse en Britse vliegtuigen overkomen.

Toen de opmars van de bevrijders bij Grave stakte, trok de stoet aan tanks en militairen veel bekijks. Mensen uit de hele regio kwamen kijken en spraken met de geallieerde troepen. Hierbij werd op 19 september verteld dat de Duitsers op het station van Oss klaarstonden om Amerikaanse of Engelse piloten weg te brengen. Daarop besloten de geallieerden een kleine troepenmacht van de Welsh Guards, bestaande uit twee tanks en een vrachtwagen met soldaten, naar Oss te sturen. Er werd nog wel teruggevochten door de bezetter, met name bij het station en

de Visserskerk, maar de Britten wonnen en werden juichend ontvangen door de inwoners van de stad.

Op weg naar een herwonnen vrijheid De stad was vrij, maar zeker nog niet veilig. Aan de west- en zuidkant van Oss, in de richting van Geffen en Heesch, werd nog wel flink gevochten omdat de Duitsers Den Bosch niet zonder slag of stoot wilden opgeven. De polders tussen Oss en de Brabantse hoofdstad bleven zodoende een tijdlang een gevaarlijk niemandsland.

In de daaropvolgende maanden verstevigden de geallieerden hun grip op de bevrijde gebieden en breidden ze hun – aanvankelijk erg smalle - corridor steeds verder uit. Het noorden van Nederland bleef echter bezet, met een dramatische Hongerwinter als dieptepunt. De Duitsers bestookten de bevrijde gebieden regelmatig met hun vliegende bommen, die ook in deze omgeving voor veel schade én slachtoffers zorgden. In het voorjaar van 1945 hervatten de geallieerden hun opmars en staken zij de Rijn over. Daarna volgde de bevrijding van de rest van ons land. Op 5 mei 1945 mochten ook de Nederlanders van boven de rivieren de vrijheid ervaren die hier in de omgeving al in september 1944 was gebracht.

Vliegveld Keent

ANNO 1614
VILLA CONSTANTIA
1888

MUSEUM

MUSEUM

→ DUIS

→ Benjamin Macharens
→ Centrum
→ Mejan ?